

QUO VADIS CROATIA Od samoupravnog socijalizma i društva blagostanja preko ekonomije i politike tranzicije do divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma - Hrvatska na putu u Europsku uniju

Jurčić, Ljubo; Vojnić, Dragomir

Source / Izvornik: **Ekonomski pregled, 2012, 62, 787 - 826**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:213:093863>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-21**

Repository / Repozitorij:

[The Institute of Economics, Zagreb](#)

Ljubo Jurčić*
Dragomir Vojnić**

UDK 338.2:339.54
JEL Classification F01, F20, O11, O57
Izvorni znanstveni članak

QUO VADIS CROATIA

Od samoupravnog socijalizma i društva blagostanja preko ekonomije i politike tranzicije do divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma - Hrvatska na putu u Europsku uniju

Hrvatsko gospodarstvo i društvo su tijekom druge polovice prošlog stoljeća prolazili kroz veoma burno, dinamično i veoma turbulentno razdoblje svoga razvitka. Hrvatsko društvo ekonomista je u okviru pripreme tradicionalnih opatijskih savjetovanja, posebnu pozornost posvećivalo, u okviru općeg naslova Quo Vadis Croatia, aktualnim gospodarskim temama i događanjima tijekom devedesetih prošlog i prvog desetljeća novog stoljeća. U okvirima uvodnih preambula odgovarajuću smo pozornost posvećivali i našoj novijoj ekonomskoj povijesti. Jer bez takvog pristupa ne bi bilo moguće s dovoljno razumijevanja povezivati i objašnjavati odgovarajuće uzročno-posljedične veze s aktualnim društvenoekonomskim događanjima i kretanjima.

Ključne riječi: ekonomska reforma, država blagostanja, tranzicija, neoliberalizam, kriza.

* Lj. Jurčić, profesor na Ekonomskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i predsjednik Hrvatskog društva ekonomista.

** D. Vojnić, profesor - znanstveni savjetnik, emeritus Ekonomskog instituta, Zagreb i počasni član Predsjedništva Hrvatskog društva ekonomista.

Rad je prvobitno objavljen u Zborniku sa XIX. tradicionalnog savjetovanja hrvatskih ekonomista, održanog u Opatiji 9. - 11. studenoga 2011.

1. Umjesto uvoda

Veoma mali broj naših ekonomista, kako znanstvenika tako i gospodarstvenika nešto više zna o slijedu događaja iz naše novije ekonomske povijesti, na temelju kojih su nastala tradicionalna opatijska savjetovanja ekonomista. Taj nedostatak smo posebno zapazili prigodom prošlogodišnjeg savjetovanja na kome su boravili i predsjednik Republike Hrvatske prof. dr. sc. Ivo Josipović i predsjednica Vlade Republike Hrvatske gospođa Jadranka Kosor. Većinu prisutnih je iznenadila činjenica da je **prvi opatijski skup ekonomista započeo još davne 1968. godine**. Bilo je to vrijeme početka velike društveno-ekonomske reforme iz godine 1965.

Glavni inicijatori opatijskog skupa bili su u to vrijeme najistaknutiji hrvatski ekonomisti. Spomenut ćemo samo neke od njih: Jakov Sirotković, Ivo Perišin, Rikard Lang, Savka Dabčević Kučar, Drago Gorupić, Milan Mesarić, Dragomir Vojnić. Prvi sastanak je održan kod dr. Vladimira Bakarića. Dogovoreno je da se pokrene publikacija koja bi izlazila jedanput godišnje i koja bi bila osnova za praćenje, analizu, i ocjenu reformskih kretanja od strane Saveza društava ekonomista. Tako je nastala serija “crvenih knjiga” koje su izlazile u razdoblju od 1968. do 1990. Ta serija od 23 knjige, koje je uređivao i izdavao Ekonomski institut Zagreb, predstavlja po općoj ocjeni najbolju osnovu za analizu i ocjenu relevantnih događanja, iz naše najnovije ekonomske povijesti. Isto vrijedi i za serije knjiga koje je za tradicionalna opatijska savjetovanja ekonomista pripremalo Hrvatsko društvo ekonomista tijekom devedesetih, pa sve do danas. Sve ove momente posebno naglašavamo i spominjemo zbog toga da bi svi sudionici opatijskih savjetovanja, znanstvenici i gospodarstvenici mlađih generacija mogli dobiti bolji uvid u nastanak i tradiciju opatijskih savjetovanja hrvatskih ekonomista. U nastavku ćemo u cilju boljeg povezivanja naše novije ekonomske povijesti s aktualnim problemima našeg ekonomskog razvitka i ekonomske politike na samom početku nešto veću pozornost posvetiti velikoj društveno ekonomskoj reformi iz godine 1965. Jer ta je reforma dala ton i pečat ukupnim događanjima koja su prethodila tranziciji.

U tom kontekstu valja posebno naglasiti da bez ovakvog pristupa ne bi mogli objasniti i opravdati naslov ovog priloga “Od samoupravnog socijalizma i društva blagostanja, preko ekonomije i politike tranzicije do divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma”.

To tim više što će pojam i koncept društva blagostanja plijeniti naš posebni interes. U svakom slučaju autori uvodnog dijela knjige koja se priređuje za ovogodišnje tradicionalno opatijsko savjetovanje hrvatskih ekonomista (studen 2011.) nastavljaju, osim aktualnih tema, pitanja i problema, odgovarajuću pozornost posvećivati našoj novijoj ekonomskoj povijesti. Dokumenti opatijskih savjetovanja ekonomista predstavljaju po općoj ocjeni, barem do sada, jedan od najvje-

rodostojnijih izvora za sagledavanje, analizu i ocjenu događanja iz naše novije ekonomske povijesti.

2. O velikoj društveno-ekonomskoj reformi iz godine 1965.

Prethodna napomena

Gledajući danas našu noviju ekonomsku povijest teško bi bilo navesti neki značajni ili, bolje rečeno, prijelomni događaj koji je u svome nastanku imao tako velike (i povijesne) zadaće i pretenzije, kao što je slučaj s velikom društveno-ekonomskom reformom iz godine 1965. Međutim, o tome se tako malo ne samo pisalo nego i znalo. Razlozi su bili i vanjski i unutarnji. I jedni i drugi se odnose na oprez, pa i strahovanje, da bi jasno izdiferencirane temeljne zadaće reforme mogle, bez potrebe, stvarati atmosferu preuranjenog otpora, ne toliko na unutrašnjoj koliko na vanjskoj političkoj sceni. To se posebno odnosi na čitav kompleks problema koji obično stavljamo pod zajednički nazivnik "Opće pluralizacije i demokratizacije gospodarstva i društva". Još konkretnije rečeno, to bi značilo opću pluralizaciju i demokratizaciju modela samoupravnog socijalizma. Dugoročni program ekonomske stabilizacije je tijekom osamdesetih imao posebnu zadaću rješavanja krize upravljanja temeljem održavanja Ustava iz godine 1974., ali bez Tita. Taj program je ustvari bio samo nastavak reforme iz godine 1965.

Ovaj je program, krajem osamdesetih i početkom devedesetih, počeo u svojoj završnici ostvarivati (i na širem planu i u Republici Hrvatskoj) proces opće pluralizacije i demokratizacije. Eksplozija balkanskog nacionalizma je, međutim, onemogućila opću demokratizaciju i pluralizaciju modela samoupravnog socijalizma.

Na kraju ove Prethodne napomene posebno valja naglasiti da se ovaj prilog ograničava na striktno političko-ekonomski pristup. A to znači da brojna pitanja i problemi u sferi privrednih kretanja ekonomske politike i ekonomskog sustava neće biti predmet naše posebne pozornosti.

3. Neke temeljne zadaće društveno-ekonomske reforme iz godine 1965.

Temeljem pripremanja makroekonomskih i makropolitčkih (a isto tako i idejno-teorijskih i idejno-političkih) uvjeta za ostvarivanje već spomenute temeljne zadaće u smislu opće pluralizacije i demokratizacije gospodarstva i društva, ekonomska i društvena reforma iz godine 1965. je morala savladati čitav niz ba-

rijera i razriješiti čitav niz pitanja i problema. Sva se ta pitanja i problemi mogu podijeliti u dvije osnovne grupe.

Prva se grupa odnosi na politička pitanja i probleme, a druga na kompleks ekonomije. Jedno od najvažnijih političkih pitanja odnosilo se na pripremu donošenja i ostvarivanja Ustava iz godine 1974. U našoj stručnoj, političkoj i znanstvenoj javnosti još ni danas ne postoji prava predodžba o tome s koliko je poteškoća i problema donesen Ustav iz godine 1974. Brojne barijere koje je u tom kontekstu trebalo savladati bile su neposredno povezane s kompleksom nacionalnog pitanja na ovim našim prostorima. Taj je kompleks teško opterećivao i Kraljevinu Jugoslaviju i Titovu Jugoslaviju. Tito je još godine 1942., u ratnim uvjetima objavio u "Proleteru" svoj veoma zapaženi članak o ulozi nacionalnog pitanja u Narodnooslobodilačkoj borbi.¹ Osnovne teze i ocjene iz toga članka su još i danas, ali u izmijenjenim uvjetima, ostale aktualne. Tito je u to vrijeme taj svoj rad napisao na temelju analize velikih i teških proturječnosti na kojima se temeljilo jugoslavensko zajedništvo.

Tito je među prvima uočio svu kompleksnost srpskog nacionalizma. Ne zato što bi Srbi bili gori ili bolji od drugih, nego zato što je takav bio slijed povijesnih događanja. Svi republički i pokrajinski nacionalizmi su se u osnovi svodili na, nešto pojednostavljeno rečeno, borbu za brži ekonomski razvoj, ili kako se u frazi običavalo govoriti, za veći komad kolača. Srpski nacionalizam je osim "Borbe za veći komad kolača" uključivao i stav da svi Srbi moraju živjeti u istoj državi i da Kosovo mora biti srpsko. Politički vrh na čelu sa Titom je bio svjestan ovakvog kompleksa problema i zato je pripremanje i ostvarivanje Ustava iz godine 1974. trajalo tako dugo i u nekoliko faza se postupno ostvarivalo. U zapisima Koče Popovića koji je bio u pratnji Tita na posljednjem sastanku sa Staljinom u Moskvi u veljači godine 1948., stoji i bilješka da je tijekom razgovora Staljin zapitao Tita. "Valter da li si Ti svjestan velike snage srpskog nacionalizma?" Tito je odgovorio (misleći i na spomenuti članak) da on to bolje zna od mnogih drugih. O ovim pitanjima su u nas veoma malo pisali povjesničari, a ekonomski povjesničari još manje.

Zato smo ocijenili da je ne samo veoma dobro nego i potrebno da i u odgovarajućim tekstovima koji se pripremaju za naša tradicionalna opatijska savjetovanja ekonomista ovaj kompleks problema treba spomenuti.

Politička i ekonomska proturječja koja su karakterizirala bivšu zajedničku državu Jugoslaviju su nešto cjelovitije obrađena u knjigama s opatijskih savjetovanja iz godine 2008. i 2009.; Vladimir Veselica i Dragomir Vojnić: Od hrvatskog glavničara do globalizacije i nove ekonomije (Ekonomski pregled br. 12/2008),

¹ Josip Broz: Nacionalno pitanje u narodno oslobodilačkoj borbi, u knjizi: Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941. - 1945., Kultura, Beograd.

Ljubo Jurčić, Dragomir Vojnić, Neke karakteristike momenta razvoja u svijetlu turbulentnih događanja u zemlji i svijetu (Ekonomski pregled br. 12/2009.).

Kada su u pitanju pripreme reforme iz godine 1965. (posebno neka politička pitanja), valja spomenuti jedan sastanak kod Vladimira Bakarića. Bili su prisutni Mika Tripalo, Savka Dabčević Kučar, Rikard Lang, Jakov Sirotković, Ivo Perišin, Drago Gorupić, Milan Mesarić i Dragomir Vojnić.

Naglašavajući važnost pripremanja i ostvarivanja reforme, Bakarić je posebno naglašavao jačanje federalizma, što je bila uobičajena terminologija za postupne pomake ka konfederalizmu, što je ustvari bila temeljna karakteristika Ustava iz godine 1947. A upravo su se na tome pitanju bile mnoge bitke i lomila mnoga koplja, što se u široj javnosti jedva naslućivalo. I premda smo na tu temu već više puta pisali, ipak nije nikada suvišno spomenuti da je upravo ta tema (i te razlike u karakteru različitih nacionalizama) predstavljala epicentar eksplozije balkanskog nacionalizma. U tom kontekstu valja u cilju nešto bolje znanstvene spoznaje naše novije ekonomske povijesti spomenuti još neke momente koji su malo poznati ili nepoznati. Dosta dobar uvid u opću ekonomsku i posebno političku situaciju o tijeku reforme iz godine 1965. omogućile su autoru (Dragomiru Vojniću) neke savezne funkcije od samog početka reforme.

Početkom godine 1962. osnovana je Savezna komisija za paritet dinara na čelu s Kirom Gligorovim. Ta je komisija imala zadaću pripremiti i pratiti ostvarivanje reforme. I sam naziv komisije označavao je da se stavlja u prvi plan razvitak modela otvorene privrede s orijentacijom na što je moguće širu međunarodnu suradnju.

Autor (Dragomir Vojnić) je od samog početka, kao jedini iz Hrvatske bio član te Savezne komisije. Kako bi mu omogućio i odgovarajući status i olakšao rad na pripremi reforme, Kiro Gligorov ga je predložio za člana direktorija Saveznog zavoda za društveno planiranje. To je institucija preko koje su se veoma dobro mogli sagledati svi problemi povezani s velikim proturječjima na kojima je počivalo jugoslavensko zajedništvo. Nešto kasnije je Vojnić izabran za predsjednika Saveznog ekonomskog savjeta i za direktora Ekonomskog instituta, Zagreb.

Među znanstvenicima ekonomistima i političarima bivše Jugoslavije nije bilo gotovo nikakvih razlika kada su u pitanju oni reformski pomaci povezani s jačanjem uloge tržišta i razvitkom indikativnog umjesto direktivnog planiranja. Većih razlika nije bilo ni u pogledu jačanja decentralizacije i radničke demokracije i samoupravljanja.

I premda to nikada nitko nije ni spomenuo, stvarne razlike su se odnosile na tretman avnojevskih granica u kontekstu definiranja konfederalnog ustava.²

² Vojnić Dragomir: "Avnojevske granice kao polazna osnova za savladavanje krize", "Rasprava na okruglom stolu Srbi i Hrvati", Erasmus, br. 5, Zagreb, 1994., str. 38-41.

Suštinsko sporno pitanje je bilo hoće li se na temelju eventualnog osamostaljivanja pojedinih republika svi Srbi naći u istoj državi i hoće li Kosovo biti srpsko. I upravo na tom se pitanju dogodio brionski plenum godine 1966. (na samom početku reforme) i pad Rankovića. Ta se pojava shvaćala kao jačanje srpskog nacionalizma, što je u osnovi točno i poznato. Međutim, u kome kontekstu se to dogodilo, to je daleko manje poznato. Malo je poznato i to da je brionski plenum, s obzirom na ulogu i utjecaj Srbije u Federaciji usporio daljnja kretanja u smjeru pripremanja i ostvarivanja Ustava iz godine 1974. Takav tijek stvari je izazivao različite reakcije, posebno u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji. Hrvatsko političko vodstvo je ubrzanje ustavnih promjena željelo iz jasno izraženih ekonomskih razloga. To je posebno došlo do izražaja u organiziranom pokretu koji je djelovao pod naslovom "Hrvatsko proljeće" na čelu sa Savkom Dabčević Kučar i Mikom Tripalom. Samo usput spominjemo da su oboje (posebno Savka) bili veliki prijatelji autora (Dragomira Vojnića). Savka je u svojim istupima posebno isticala problem čistih računa. Međutim, osim fraza, nitko, pa ni znanost, nisu na tu temu mogli reći ništa određenije. Naime, razvijeni, a to znači Hrvatska, Slovenija i Vojvodina su raspolagali sa dokumentima o velikom prelijevanju akumulacije preko fondova za nerazvijene i preko Saveznog budžeta. Nerazvijeni nisu raspolagali odgovarajućim podacima, ali su bili uvjereni da putem jedinstvenog tržišta više gube nego što dobivaju. Mijo Sekulić znanstveni savjetnik Ekonomskog instituta, Zagreb je na tu temu pripremio poseban projekt koji bi se na temelju input-output analize i tehnike ostvarivao u Ekonomskom institutu, Zagreb. U tu svrhu je trebalo pripremati odgovarajuće tablice za sve republike i pokrajine uključujući i četvrti kvadrat koji pokazuje financijske tokove.

Ivo Vinski je u želji da se ipak priredi neka osnova za razgovor izračunao blago prelijevanje iz Hrvatske u korist Federacije, odnosno u korist nerazvijenih. Na upozorenje Mije Sekulića da je vjerojatno podcijenio efekte prelijevanja u korist razvijenih, na temelju jedinstvenog tržišta, Ivo Vinski je svoje proračune povukao i time je taj dio pripovijesti završen. Projekt Mije Sekulića je izgorio u vatri eksplozije balkanskog nacionalizma.

Međurepublička natezanja oko pitanja tko više gubi, a tko više dobiva su samim time skinuta s dnevne političke scene.

Slijedom spomenutih događanja uslijedili su prijedlozi (i putem udruge Mike Tripalo) da se Hrvatsko proljeće tretira kao dio ukupnih reformskih događanja u nas.

Kronologija događanja tijekom ostvarivanja reforme može se najbolje pratiti na temelju serije tzv. "crvenih knjiga". Tu je seriju inicirao Bakarić na spomenutom sastanku. Serija je izlazila pod naslovom "Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije". Prvi svezak je objavljen u izdanju Ekonomskog instituta, Zagreb u redakciji Dragomira Vojnića godine 1968. Posljednji 23. svezak

objavljen je godine 1990. Ove su knjige bile svake godine prezentirane na tradicionalnim opatijskim savjetovanjima ekonomista.³

4. Reforma iz godine 1965. kao model otvorene privrede

Koncept razvitka modela otvorene privrede spada u klasiku ekonomske teorije i djelotvorne prakse. Njegove osnovne karakteristike su izražene u razvoju proizvodnje, štednje, investicija i izvoza.

Reformske pretenzije u smjeru razvitka modela otvorene privrede su imale u isto vrijeme i veliko ekonomsko i veliko političko značenje. Na gore spomenutom sastanku je Vladimir Bakarić i na tu temu dosta govorio. Već i sam naziv Savezna komisija za paritet dinara koja je imala zadaću pripreme reforme, sam za sebe dosta govori o tome da je središnja i strateška ekonomska i politička zadaća reforme razvitak modela otvorene privrede. U ekonomskom smislu je taj stav, manje više, i sam po sebi jasan.

Taj stav pretpostavlja takvu koncepciju i strategiju razvitka koja polazi od ekspanzije izvoza, a ne od supstitucije uvoza. U našem slučaju ovaj stav sadrži i jednu veoma važnu političku poruku. Ta se politička poruka odnosi na slobodno kretanje građana i radnika. Taj stav znači da je svakom čovjeku slobodan i otvoren put da za sebe i svoju obitelj postigne "svoju sreću" tamo gdje ocijeni da će mu biti najbolje. Ovaj je stav imao razumije se veoma dalekosežno i ekonomsko i političko značenje. Ekonomsko značenje je i samo po sebi povezano sa svime onime što u sebe uključuje kompleks zaposlenosti i kretanja radnog kontingenta. Politički gledano to je bila i prva i jedina zemlja, izvan zemalja Zapada, koja je svojim građanima omogućila takvu slobodu kretanja.

Ekonomski gledano to je značilo produktivno zapošljavanje svojih građana u zemlji i svijetu s posljedicom kontinuiranog ostvarivanja deviznog priljeva po osnovi radnika koji žive i rade u drugim zemljama.

U svakom slučaju ta je odluka bila veoma dobra i u potpunom skladu s jednom od osnovnih zadaća reforme u smislu razvitka modela otvorene privrede. A razvitak takvog modela, po prirodi stvari, mora biti usmjeren na opću pluralizaciju i demokratizaciju, a to znači i na zaštitu ljudskih prava i sloboda.

³ Dragomir Vojnić (ed. et al.), Aktualni problemi privrednih kretanja ekonomske politike Jugoslavije, Ekonomski institut, Zagreb 1968. - 1990.

5. Neka teorijska i političko-ekonomska pitanja ostvarivanja reforme

Ostvarivanje Reforme iz godine 1965. zahtijevalo je (i pretpostavljalo) razradu dvaju važnih kompleksa pitanja i problema. Prvi se odnosi na koncepciju i strategiju razvitka koja odgovara modelu otvorene privrede.

Drugi se odnosi na definiranje nekih temeljnih pitanja političke ekonomije samoupravnog socijalizma. Studiju o prvom razvojnom kompleksu priredila je grupa ekonomista na čelu s Brankom Horvatom. Studija je objavljena pod naslovom "Uzroci i karakteristike privrednih kretanja u 1961. i 1962. godini ("Žuta knjiga") Savezni zavod za društveno planiranje, Beograd 1962. Studiju o drugom političko-ekonomskom kompleksu priredila je grupa ekonomista okupljenih oko Ekonomskog instituta, Zagreb i Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na čelu s Rikardom Langom. Studija je objavljena pod naslovom "O nekim problemima privrednog sistema", ("Bijela knjiga") Ekonomski pregled 3-5, Zagreb 1963. Na temelju ove dvije studije održano je savjetovanje Sekcije za znanstveni rad Saveza ekonomista Jugoslavije 17.-19. siječnja godine 1963. u Ekonomskom institutu, Zagreb. Na savjetovanju su obje studije dobile podršku kao dobre polazne idejno-teorijske osnove za ostvarivanje reforme. U pripremanju i pisanju ovih studija sudjelovali su naši poznati ekonomisti.

Osim već navedenih spomenut ćemo i Savku Dabčević Kučar, Ivu Perišina, Jakova Sirotkovića, Rikarda Štajnera, Vladimira Stipetića i Dragomira Vojnića, koji se nešto prije održavanja toga skupa vratio iz Moskve, gdje je sudjelovao u pripremanju Hruščovljeve reforme.

Kompleks koncepcije i strategije razvitka modela otvorene privrede s težištem na ekspanziju izvoza (u jednoj maloj zemlji) je koncepcijski i teorijski dosta jasan. Međutim, temeljna političko-ekonomska pitanja modela samoupravnog socijalizma su bila nešto manje jasna. Posebno kada je u pitanju funkcija cilja i povijesni oblik djelovanja zakona vrijednosti. U kapitalizmu je funkcija cilja maksimiranje profita, a povijesni oblik zakona vrijednosti jest cijena proizvodnje. Teorijski se u samoupravnom socijalizmu ovaj problem razrješavao u dvije faze. U prvoj je fazi polazna osnova funkcije cilja bila definirana kao maksimiranje dobiti, a povijesni oblik zakona vrijednosti je iz takvog stava izvedena specifična cijena proizvodnje. Ovakvi stavovi su još na savjetovanju u Ekonomskom institutu u Zagrebu ocijenjeni samo kao moguće polazne osnove koji zahtijevaju daljnja istraživanja i obrade. Već od samog početka je naglašeno da i funkciju cilja u maksimiranju dobiti i povijesni oblik djelovanja zakona vrijednosti u izrazu specifične cijene proizvodnje, treba dalje usavršavati. U tom je smislu tijekom daljnjih istraživanja, polazeći od funkcije dohotka, definirana funkcija cilja u izrazu maksimiranja dohotka. Na tim je osnovama definiran povijesni oblik djelovanja zakona vrijednosti kao dohodna cijena. I tu su nastupili problemi. Stavljanje dohotka u odnosu prema

angažiranim sredstvima (svejedno da li samo fiksni ili i obrtni kapital) nije ni pojmovno, pa ni matematički izvedivo bez ostatka. Jer dohodak predstavlja nehomogenu, proturječnu kategoriju koja se sastoji od akumulacije (dobiti) i potrošnje (osobnih dohodaka). Trebalo je dati odgovor na pitanje kako zadržati kao funkciju cilja maksimiranje dohotka (što neupitno odgovara samoupravnom socijalizmu u kome se funkcija cilja mora manifestirati u maksimiranju društvenog blagostanja) i u kome radnici upravljaju i akumulacijom (dobiti) i osobnim dohocima. Na temelju te dileme nastala je podjela među ekonomistima na dvije grupe: tzv. dohodaše i profitaše. Došlo je do podjele u znanosti i u politici, odnosno među političarima i u gospodarstvu gdje su se kao zastupnici profitaša javili poznati tehnomenadžeri (Marković, Todorić, Blum). Nešto konzistentnije rješenje ovog problema uslijedilo je tek tijekom osamdesetih u vrijeme ostvarivanja Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije koji je ustvari bio samo nastavak reforme iz godine 1965. Rješenje je nađeno u konceptu ravnotežnog dohotka na osnovi kojeg se funkcija cilja manifestira kao maksimiranje akumulacije (dobiti) po sredstvima (fiksnom kapitalu) i kao maksimiranje osobnih dohodaka po radniku.⁴

Pojavom i prihvaćanjem koncepta ravnotežnog dohotka praktički je usahnulo sukobljavanje između dohodaša i profitaša. Bila je opća ocjena da je učinjen korak naprijed u političkoj ekonomiji samoupravnog socijalizma.

6. Neke barijere koje su usporavale tijekom reforme

Tijekom ostvarivanja reforme iz godine 1965. trebalo je savladati čitav niz barijera na domaćem i međunarodnom planu. Prva barijera koju je trebalo savladati i koja je usporila jasno i javno definiranje dugoročnih ciljeva u smjeru opće pluralizacije i demokratizacije pojavila se na vanjskom planu još na početku pripreme reforme. Ta se barijera odnosi na pad Hruščovljeve reforme iz studenog godine 1962. (u kojoj je Dragomir Vojnić i osobno sudjelovao) i silazak Hruščova s političke scene godine 1964. U SSSR-u nije više bio dominantan antitržišni dogmatizam, ali je praktično ostvarivanje reformi, u smjeru tržišta i radničke demokracije i decentralizacije, praktički prestalo. Na unutrašnjem planu su se pojavili politički problemi već u drugoj godini ostvarivanja reforme. Brionski plenum iz godine 1966. nije bio povezan ni s otporima tržištu ni s razvojem samoupravljanja, već s problemima pripreme Ustava iz godine 1974. Dvije godine kasnije, 1968.

⁴ Nešto detaljnije razrade ovih problema dao je Dragomir Vojnić u knjizi *Ekonomska stabilizacija i ekonomska kriza*, Globus Zagreb, i Ekonomski institut, Zagreb 1986. Promociju knjige obavili su u ljeto godine 1986. u Zagrebu u Društvenom domu na Kaptolu Sergej Kraigher, Kiro Gligorov i Rikard Lang.

godine uslijedio je pad "Pražkog proljeća". Budući da je Tito osobno nastupio kao arbitar koji je želio spriječiti sukob, a Brežnjev je i pored obećanja Titu srušio reformu u Čehoslovačkoj, poruka je bila jasna u smjeru upozorenja da reforme u smjeru povećanja uloge tržišta (a o samoupravljanju da i ne govorimo) nisu dobro došle. Nije ni potrebno posebno isticati da su ovi momenti koji su se događali već u prvim godinama reforme doveli do određenih zastoja, usporavanja, pa i kolebanja. Povremeno se stvarao utisak kao da je došlo do pada i napuštanja reforme. To je bilo vrijeme početka ustavnih reformi i to s različitim željama, prioritetima i intencijama: Hrvati i Slovenci su željeli da se ustavne promjene u smjeru pripremanja i prihvaćanja Ustava iz godine 1974., ubrzaju. S obzirom na važnost, opetovano treba spomenuti da se na tim osnovama u Hrvatskoj pojavio pokret pod nazivom "Hrvatsko proljeće" na čelu sa Savkom Dabčević Kučar i Mikom Tripalom. Glavne parole pokreta su bile definirane kao "čisti računi" uz implicitnu pretpostavku da Hrvatska puno više prelijeva u korist manje razvijenih nego joj se vraća na temelju jedinstvenog tržišta. Dolazak Tita u Zagreb i njegov razgovor sa Savkom Dapčević Kučar je u prvom momentu ostavio dojam o dogovoru i zajedničkom djelovanju u smjeru donošenja Ustava iz godine 1974. Koje su nesretne okolnosti nastupile da se taj dogovor nije održao, pitanje je koje je od samog početka bilo povezano s raznim spekulacijama, ali koje je ostalo, u svakom slučaju nedovoljno razjašnjeno. Tito je smatrao da je Tripalo mladi politički genije. Sa Savkom je Vojnić prijateljevao još iz bruceških dana. U vrijeme sastavljanja Savkine prve hrvatske Vlade, Vojnić je (na njenu molbu) bio par dana u vili hrvatske Vlade na Bohinju. Vojnić je bio jedini koga je u to vrijeme konsultirala u pogledu sastava Vlade. Njena je ideja bila da se Vojnić prihvati pozicije potpredsjednika za gospodarstvo.

Ona je međutim i prije znala da Vojnićeve ambicije idu u drugom smjeru i nije na svojoj želji inzistirala. Sve u svemu i Savka i Mika bili su veoma dobri, sposobni i pametni, ljudi. Hrvatsko proljeće, pa i oni sami, će ostati zabilježeni kao dio ukupnih reformskih događanja u nas.

Ovo posebno valja naglasiti u kontekstu povijesne činjenice da je "Hrvatsko proljeće" bilo dio reforme i ne samo to nego da je "Hrvatsko proljeće" ubrzalo donošenje Ustava iz godine 1974. Ovo valja posebno naglašavati zbog toga što se u nas nerijetko "Hrvatsko proljeće" tretira kao nešto sasvim izdvojeno i posebno što nema neposredne veze s ukupnim reformskim gibanjima u nas. To je posebno važno isticati i zbog toga što je opća ocjena znanstvenika (posebno Rusa i Amerikanaca) koji su temeljem komparativnih studija bili s nama najviše povezani, da su reformska događanja na ovim našim prostorima ubrzala krah boljševičke opcije pa i rušenje berlinskog zida.

To što je eksplozija balkanskog nacionalizma zasjenila sva ova događanja nikako ne znači da se ona znanstveno i povijesno mogu i smiju umanjiti ili zaboraviti.

7. Umjesto zaključnih razmatranja

Sva velika i posebno prijelomna događanja koja su bila karakteristična za ove naše prostore imala su svoje osnove u ciljevima i zadacima reforme iz godine 1965.

Gledajući veoma sintetički na reformska događanja, može se zaključno govoriti o tri skupine problema. Prva se skupina odnosi na sve ono što je sadržano u modelu razvoja samoupravnog socijalizma. Druga se skupina odnosi na opći kompleks pluralizacije i demokratizacije samoupravnog modela. Treći se kompleks odnosi na dugogodišnju borbu za pripremu i usvajanje Ustava iz godine 1974. U tijeku svoga ostvarivanja reforma je morala savladavati brojne barijere, tako da se povremeno dobivao dojam njenog napuštanja i pada. Brionski plenum iz godine 1966. bio je prva velika zapreka koju je na tom mukotrpnom putu trebalo savladati. Eksplozija balkanskog nacionalizma pokazala se kao ona zapreka koju nije bilo moguće savladati. U toj je eksploziji izgorjelo sve ono što je tijekom mnogo godina privlačilo veliku pozornost svjetske znanosti i politike. Zadaća je i naših povjesničara i naših ekonomskih povjesničara da se ova događanja i ostvarenja ne prepuste zaboravu. To je u isto vrijeme i znanstvena i povijesna i moralna, pa i domoljubna zadaća.

Ove momente treba u kontinuitetu imati u vidu i adekvatno vrednovati i zbog njihovog velikog ekonomskog i političko-ekonomskog značaja i zbog činjenice da oni predstavljaju jedan od najbitnijih i najvažnijih dijelova naše novije ekonomske povijesti. Gledajući na sve ono što se na hrvatskoj gospodarskoj sceni događalo tijekom čitavog niza proteklih stoljeća, razdoblje samoupravnog socijalizma je obilježeno svekolikim razlikama. To je razdoblje civilizacijskog, industrijskog preporoda, početak opće pluralizacije i demokratizacije i veće zaštite ljudskih prava i sloboda.

U tom razdoblju smo razinu materijalnog razvitka dostigli tek u posljednjim godinama, ali uz bitno pogoršavanje gospodarske strukture. Zato se najvažnija zadaća našega gospodarstva i društva u godinama pred nama odnosi na novu industrijalizaciju, odnosno na reindustrijalizaciju.

Posebno važna zadaća odnosi se na uspostavljanje barem one razine društvenog blagostanja na kojoj smo već jednom bili.

I premda na zamjetno nižoj razini, samoupravni socijalizam je u danim uvjetima već imao neke političko-ekonomske karakteristike "Skandinavskog modela blagostanja". A to znači da su se u nekim važnim segmentima društvenog življenja već bile počele mijenjati funkcije tržišta i cijena. To se posebno odnosi na komplekse obrazovanja, zdravlja, pa i stanovanja.

O svim ovim pitanjima i problemima bit će, međutim, nešto više riječi u drugim dijelovima ovog priloga.

8. Nastanak i razvitak društva blagostanja

Velika svjetska kriza tijekom tridesetih prošlog stoljeća dogodila se kumuliranjem proturječja kapitalističkog sustava: društveni rad i privatno prisvajanje. Još točnije rečeno, ta se kriza dogodila kumuliranjem svih onih proturječja koja je tijekom duge povijesti sobom nosio i u sebi sadržavao model ekonomskog neoliberalizma. Nisu rijetke ocjene dobrih znalaca da bi vjerojatno i sam Adam Smith, da je živio u uvjetima barem prve tri tehnološke revolucije, shvatio ograničene mogućnosti “nevidljive ruke” i slobodnog djelovanja tržišta. Ovakvu pretpostavku opravdava činjenica da Adam Smith još na samom početku moderne civilizacije vizionarski predviđa povezanost podjele rada, širenja tržišta i tehnološke determiniranosti.

Ovaj vizionarski pogled Adama Smitha se javlja još s posebnom snagom u svjetlu činjenice da još mnogi suvremeni i znanstvenici ekonomisti nisu u dovoljnoj mjeri shvatili svu pogibelj koju u sebi nosi model ekonomskog neoliberalizma. Funkcija cilja u kapitalističkom sustavu je maksimiranje profita i zato je konkurencija i borba za profit sasvim razumljiva. Međutim, da borba za maksimiranjem profita na temelju ljudske pohlepe ide tako daleko da opetovano uzrokuje svjetsku krizu, nešto je manje prihvatljiva i razumljiva. Ekonomska filozofija Johna Maynarda Keynesa je tridesetih spasila svijet od još daleko veće pogibelji. Nastalo je dosta dugo razdoblje relativno mirnih i stabilnih odnosa između rada i kapitala. Društvo blagostanja je predstavljalo jednu potpuno novu kvalitetu življenja za mnoge ljude, posebno europskih zemalja. Model društva blagostanja, se prvo i najviše razvio u skandinavskim zemljama i zato je najviše postao poznat kao “Skandinavski model društva blagostanja”. Kasnije se na temelju toga modela razvijala prvo Europska zajednica, a kasnije i Europska unija. To je svakako bio najsvjetliji dio razvoja, posebno u velikom dijelu Europe. U SAD su braća Kennedy dala svoje živote za ostvarenje ideala društva blagostanja. Valja se nadati da će predsjednik Obama biti uspješniji i bolje sreće.

Kako smo veći ranije spomenuli, model društva blagostanja označava neke pomake i u svjetlu političke ekonomije. To se posebno odnosi na funkcije tržišta i cijena u nekim bitnijim segmentima ljudskog življenja. Još konkretnije rečeno, to se posebno odnosi na zdravlje, na obrazovanje, a donekle i na stanovanje. U običnom svakodnevnom životu se nerijetko kaže da ti važni segmenti ljudskog življenja postaju besplatni.

To je, razumije se, samo uvjetno točno budući da se ustvari radi samo o novim kvalitetama društvenih odnosa. Jer u društvu blagostanja načelo solidarnosti dobiva daleko veću ulogu i značaj nego u bilo kojim drugim do sada poznatim modelima društva. Kako smo već ranije spomenuli i model samoupravnog socijalizma je imao neke karakteristike društva blagostanja, ali, razumije se, na puno nižoj razini

od onih skandinavskih i njima sličnih. U pogledu čisto političko-ekonomskog pristupa, posebno kada je u pitanu formalni izraz funkcije cilja, model samoupravnog socijalizma je kao model društva blagostanja imao čak i neke prednosti. Funkcija cilja se izražavala u maksimiranju (profita, dobiti akumulacije) po fiksnom kapitalu i maksimiranju osobnih dohodaka po radniku. U svakom slučaju koncept i pojam društva blagostanja se, po općem suglasju i uvjerenju, smatra maksimalnim dometom koji je suvremena civilizacija uspjela učiniti u smislu podizanja kvalitete ljudskog življenja za većinu, odnosno za sve članove neke društvene zajednice. Uz materijalno blagostanje to društvo pretpostavlja i maksimum zaštite ljudskih prava i sloboda i maksimalno poštivanje načela socijalne pravde. Nema nikakve sumnje da društvo blagostanja predstavlja maksimalni domet koji se na temelju reforme kapitalizma mogao postići. Društvo blagostanja se kao svi drugi oblici suvremenih društava temelji na tržištu i demokraciji, ali s time da demokracija nije u odnosu na socijalnu politiku i ostvarivanja načela socijalne pravde neutralna, nego je naprotiv maksimalno angažirana. Tu angažiranost ostvaruju konkretne društvene snage, odnosno odgovarajuće političke stranke. Svjetonazorski ideal suvremene socijalne demokracije odnosi se na prihvaćanje, ostvarivanje i daljnji razvitak društva blagostanja.

9. Reforma društva blagostanja

U razdoblju nakon tridesetih, odnosno nakon prve velike svjetske krize i nastanka društva blagostanja nastalo je razdoblje veoma dobrih odnosa između rada i kapitala. U tom kontekstu bi još adekvatnije bilo reći da su odnosi između rada i kapitala tijekom prve tri tehnološke revolucije bili relativno dobri i snošljivi, posebno s obzirom na simetrične odnose u raspodjeli, između rada i kapitala. Ovu simetričnost treba shvatiti samo u smislu nepostojanja takvih pojava da su profiti rasli, a plaće i nadnice opadale. U tijeku prve dvije tehnološke revolucije došlo je do velikog porasta produktivnosti rada i to se manifestiralo ne samo u porastu profita, nego i u povećavanju standarda življenja radnika. Treća tehnološka revolucija ostvarivala se na snažnom rastu produktivnosti rada i kapitala i na velikom utjecaju tehničkog napretka na temelju šest generičkih tehnologija. Sve je to imalo određeni utjecaj i na povećavanje kvalitete života radnika.

Međutim, prekid takvih simetričnih odnosa u raspodjeli dovela je sa sobom četvrta tehnološka informatička revolucija.

Tu je do svog punog izražaja došla i sva defektnost funkcije cilja u izrazu maksimiranja profita i sva ona defektnost koja se može pripisati i pohlepnosti kapitalista i slabosti i pohlepnosti ljudske prirode.

U vrijeme ostvarivanja najvećih profita i super profita moćnici kapitala su počeli zagovarati, i ne samo zagovarati nego i nasilno provoditi (retrogradno) reformu društva blagostanja pod izgovorom da se u uvjetima četvrte tehnološke informatičke revolucije mora dati daleko veća sloboda na tržištu rada kapitalu, što je automatski za sobom povlačilo smanjivanje prava rada.

Na tu su floskulu nažalost nasjeli svi oni koji su po svojoj društvenoj ulozi trebali djelovati u smjeru zadržavanja tradicionalne, barem relativne simetrije, u raspodjeli između rada i kapitala. To se odnosi i na vođe socijalnih demokrata i laburista i na sindikate i na sve druge relevantne stakeholdere.

Zemlje u tranziciji su imale veliku nesreću da je tranzicija započela upravo u vrijeme reforme društva blagostanja. Da bi situacija za zemlje u tranziciji bila još teža, u vrijeme pojave četvrte tehnološke informatičke revolucije sa svjetske je scene nestala dominacija društva blagostanja i uspostavljala se dominacija modela ekonomskog neoliberalizma.

Da zlo bude još veće, međunarodna je zajednica (bez obzira što sve pod tim izrazom možemo i trebamo podrazumijevati) prema zemljama u tranziciji bila veoma neosjetljiva. Praktički nijedna zemlja, s obzirom na nepostojanje tržišne tradicije, osim bivše Jugoslavije, nije bila spremna za tranziciju. Najmanje spremna je bila najveća zemlja, tj. Rusija, što je imalo posebno negativne učinke za sve druge zemlje u tranziciji.

Prednosti koje je imala za sebe i mogla imati za druge bivša Jugoslavija su se izgubile, još bolje reći izgorjele u eksploziji balkanskog nacionalizma. Iznimka je bila samo Slovenija. Hrvatska se, moglo bi se reći, u potpunosti podala svim nevoljama koje je sa sobom nosio model ekonomskog neoliberalizma. Na te ćemo se nevolje kasnije još vratiti. Njih će u svakom slučaju osjećati više generacija.

Međutim, pohlepa kapitala i kapitalista se nije zadržala samo na (retrogradnoj) reformi društva blagostanja. U vrijeme ostvarivanja najvećih profita i super profita, na temelju učinka čimbenika informatičko komunikacijske tehnologije, plaće i nadnice ne samo da nisu porasle, nego su naprotiv veoma osjetno opale. I dogodilo se ono što se moralo dogoditi. Buknula je druga velika svjetska kriza. Epicentar je, po prirodi stvari, bio u središtu moći u SAD-u. Kriza se od 2008. pa dalje veoma brzo proširila u sve zemlje svijeta. U Europu i Europsku uniju posebno. Moćnici kapitala i kapitalizma su preko noći zaboravili na filozofiju modela ekonomskog neoliberalizma i svim srcem se obratili ekonomskoj filozofiji Johna Maynarda Keynesa koja je opetovano spasila i kapitalizam i kapitaliste.

Ne ulazeći u sve poznate detalje u događanja tijekom proteklih par godina našu pozornost želimo usmjeriti samo na jedan moment. A taj se odnosi na prijeku potrebu reforme kapitalizma u smjeru oživljavanja i daljnjeg razvitka modela društva blagostanja.

U tom se kontekstu valja dok je još vrijeme podsjećati na događanja tijekom i poslije svjetske krize iz tridesetih. Pojava i učinci ekonomske filozofije Johna Maynarda Keynesa potakli su daljnji razvitak i širenje modela blagostanja. Međutim, i pored briljantnih dostignuća koja su na temelju postupno dominirajućeg modela društva blagostanja značila svekoliki korak naprijed za sve, stjecajem okolnosti došlo je do velikih promjena. Ti stjecaji okolnosti se odnose na pojavu četvrte tehnološke informatičke revolucije. Ta činjenica sama po sebi i sama za sebe ne bi bila dovoljna za reformu društva blagostanja u smjeru njene retardacije slabljenja i naglo jačanje modela ekonomskog neoliberalizma.

To se dogodilo u uvjetima kada je strana kapitala bila veoma snažna i centralistički organizirana, a strana rada veoma slaba, decentralizirana i neorganizirana. Prema tome stvoreni odnosi su omogućili da tržište i demokracija djeluju u smjeru jačanja modela ekonomskog neoliberalizma i retrogradne reforme društva blagostanja. Takvo djelovanje odnosa snaga, u svjetlu proturječja tržišta i demokracije imalo je u krajnjoj instanci za rezultat pojavu svjetske krize koje smo svjedoci i koja je još uvijek u tijeku. Imajući u vidu sve velike štete i nevolje koje je sa sobom po drugi puta doveo model ekonomskog neoliberalizma, svjetska politika i svjetska znanost bi toj pojavi trebali posvećivati barem toliko pozornosti koliko je potrebno da se ne ponove ona gorka iskustva koja suvremeni svijet još uvijek osjeća i koja će, po svemu sudeći, još dugo osjećati.

U tom kontekstu valja zamijetiti i pozdraviti jedno novo svjetlo koje se u ekonomskoj znanosti javilo u izrazu najnovije knjige poznatog engleskog ekonomista povjesničara i političara Roberta Skidelskog pod naslovom: "Keynes: Povratak velikana".⁵ Taj velikan, razumije se, nije nitko drugi nego John Maynard Keynes. Dakle čovjek, znanstvenik i doajen koji je svojom ekonomskom filozofijom po drugi puta spasio svijet od daleko veće kataklizme nego koju je doživio i preživio. Engleski znanstvenik, pisac knjige "Povratak velikana" je jedan od najboljih suvremenih poznavatelja Keynesa i njegovih velikih zasluga za spašavanje kapitalizma u vrijeme prve krize, kada je mogao i osobno djelovati, a isto i u vrijeme druge krize kada je snaga njegove ekonomske misli i ekonomske filozofije ostvarila isti učinak kao i kada je osobno u kriznim događanjima sudjelovao. Ova knjiga dolazi u pravo vrijeme kada i svjetska politička znanost i svjetska ekonomska znanost, pa i svjetska politika, moraju činiti sve ono što ide u prilog prestanka djelovanja modela ekonomskog neoliberalizma i jačanja utjecaja modela ekonomskog blagostanja, odnosno modela društva blagostanja.

Svako drugačije ponašanje i ekonomske i političke znanosti, a posebno svjetske politike značilo bi svjesno preuzimanje odgovornosti za ona krizna događanja u budućnosti, koja su, po prirodi stvari, bremenita s još više kataklizmi u budućnosti

⁵ Skidelsky Robert: Keynes: Povratak velikana, Zagreb, Algoritam, 2011.

nego što su bile one u prošlosti. Spomenutu knjigu velikog engleskog ekonomista, povjesničara i političara Roberta Skidelskog s engleskog je preveo i veoma stimulativan predgovor napisao akademik Zvonimir Baletić. Treba mu za taj zahvat u pravo vrijeme odati i dužno priznavanje, što ovim putem i činim.

U nastavku izlaganja ćemo, u skladu s naslovom ovog priloga, određenu pozornost posvetiti razvitku hrvatskoga gospodarstva u vrijeme reforme, a nakon toga u vrijeme tranzicije. Sve je to, među ostalim, dobro došlo i potrebno zbog sagledavanja uzročno-posljedičnih veza s relevantnim kretanjima i događajima u hrvatskom gospodarstvu i društvu.

10. Hrvatsko gospodarstvo u vrijeme reforme 1950. - 1990.

Eksplzija balkanskog nacionalizma nanijela je svekolike ogromne štete na ovim našim prostorima. Čak i ne uzimajući u prvi plan tragične posljedice nametnutog rata, budući da ni ljudski život ni sloboda nemaju cijene, brojne druge negativne posljedice počevši od onih ekonomskih i materijalnih pa sve do onih moralnih, političkih i povijesnih još će dugo opterećivati čitav niz generacija koje dolaze. Jedna od tih negativnih posljedica ima i povijesne dimenzije. Te se povijesne dimenzije odnose ne samo na opću nego i na našu ekonomsku povijest. Kada to kažemo, posebno mislimo na našu noviju ekonomsku povijest. U tom kontekstu valja specijalno naglasiti činjenicu da je hrvatsko gospodarstvo u tijeku svoje ukupne povijesti doživjelo svoje briljantne trenutke u razdoblju od 1950. do 1990. A to je, kako je općepoznato, razdoblje samoupravnog socijalizma. To je razdoblje u kome je hrvatsko gospodarstvo doživjelo tako duboke i dinamične strukturne promjene da je u sklopu bivše zajedničke države Jugoslavije, po kriterijima Ujedinjenih naroda, bilo uvršteno među deset u cijelom svijetu novoindustrijaliziranih država. Ta je pojava, kao i sve drugo što je bilo povezano s pojavom samoupravnog socijalizma, bilo predmet velikog i kontinuiranog interesa i u svjetskoj znanosti i u svjetskoj politici.

Tako veliki interes svjetske javnosti i u sferi znanosti i u sferi politike, razumije se nije bio nimalo slučajan. Model samoupravnog socijalizma počeo je uspješno funkcionirati u vremenu koje je uslijedilo poslije velike svjetske krize iz tridesetih koju je proizveo model ekonomskog liberalizma i koja je nanijela ogromne svekolike štete cijelom svijetu. Zahvaljujući ekonomskoj filozofiji Johna Maynarda Keynesa poslije modela ekonomskog neoliberalizma zavladao je model društva blagostanja. Taj je model prvo bio prepoznat kao skandinavski model, temeljem koga su se razvijale prvo Europska zajednica, a kasnije i Europska unija. Nakon svih nedaća koje su bile posljedica velike svjetske krize iz tridesetih,

model društva blagostanja je došao kao veliko olakšanje i osvježanje vladajućem svjetskom kapitalističkom sustavu, koji i premda nije doživio opću krizu, ipak je bio i ostao u latentnoj krizi. Društvo blagostanja je u tom kontekstu ostvarilo put onim pomacima u reformi suvremenog kapitalističkog sustava koji obećavaju veću stabilnost i više socijalne pravde. Jer socijalna pravda leži u samim temeljima političke ekonomije društva blagostanja. To se posebno odnosi na pomake u sferi tržišta i cijena u odnosu na neke bitne segmente ljudskog življenja, kao što su zdravlje i obrazovanje, a donekle i stanovanje, koji govoreći veoma uvjetno i veoma popularno postaju besplatni. Ovo posebno naglašavamo zbog toga što dok postoji robna proizvodnja i tržište ništa ne može biti besplatno. Radi se samo o promjeni društvenih odnosa i većoj ulozi načela solidarnosti. Podsjetimo se samo da je upravo povećanju uloge i mjesta načela solidarnosti u razvitku ljudskog društva papa Woytila davao najveće moguće značenje. Čitav kompleks socijalnog nauka Katoličke crkve je prožet ovim načelom. Poznatom stavu da se bez bitno povećane uloge načela solidarnosti život na planetu zemlji neće moći održati bliske su i neke druge najveće znanstvene i moralno-političke vertikale suvremenog svijeta. Spomenimo samo Nobelovca Josepha Stiglitzu.

Svi ovi momenti dobivaju za nas i posebno značenje u svijetlu činjenice da je i samoupravni socijalizam imao neke karakteristike društva blagostanja, ali, što je sasvim razumljivo na puno nižoj razini društvene produktivnosti rada i materijalnog, ekonomskog razvitka. Eksplozija balkanskog nacionalizma onemogućila je završetak procesa pluralizacije i demokratizacije modela samoupravnog socijalizma i njegovog daljeg razvitka na temeljima društva blagostanja.

No bilo kako bilo, svi navedeni momenti govore o tome da je model samoupravnog socijalizma bio jedan poseban i može se reći jedinstven plac i s aspekta svjetske znanosti i s aspekta svjetske politike.

Tu veliku pozornost i taj veliki interes posebno potvrđuju i brojne znanstvene institucije i brojni pojedini znanstvenici koji su posebnu pozornost posvećivali, a neki od njih i svjetsku slavu dobiti temeljem bavljenja modelom samoupravnog socijalizma. Spomenimo samo neke svjetske centre, posebno u Americi i Rusiji. U SAD je na inicijativu, Jimmyja Cartera, koji je prvo bio guverner države Georgia, a kasnije predsjednik SAD, započeo rad Jugoslavensko-američki centar za istraživanje i razmjenu Državnog sveučilišta Floride Tallahassee. Centar je bio smješten u novoizgrađenoj zgradi u samom središtu campusa. Direktor Centra je bio istaknuti američki profesor George Macesich, porijeklom iz Hrvatske, dobro govori hrvatski, peta generacija doseljenika u SAD, otac i mati pokopani u Vinkovcima. Radom Centra je koordinirao Zajednički jugoslavenski američki savjet sastavljen od profesora sa obje strane.

Ovaj je centar putem svoga Instituta, za komparativne studije ostvarivao suradnju s brojnim američkim sveučilištima. Predsjednik zajedničkog savjeta je bio

preko 20 godina Dragomir Vojnić. Među drugim brojnim sveučilištima koja su pozornost posvećivala samoupravnom socijalizmu posebno treba spomenuti državno sveučilište Berkeley, Kalifornija, gdje je Benjamin Ward baveći se tim pitanjima stekao svjetsku slavu. Sa ovog sveučilišta treba spomenuti i profesora Gregory Grossmana i Karla Lendanera, a isto tako i začetnika ideje tržišnog socijalizma Abbu Lerneru koji je svoju karijeru kasnije završio surađujući sa spomenutim centrom na Floridi. Možda jedan od najvećih entuzijasta, zaljubljenika u samoupravni socijalizam je bio profesor Jaroslav Vanek sa Yale University. Spomenuti profesor Benjamin Ward je u vrijeme akademske godine, 1967/1968. kada je i Dragomir Vojnić tamo bio kao visiting Scholar, radio sa šest doktoranata na temu samoupravnog socijalizma. Jedan od njih, Stevan Sacks je kasnije svoj doktorat završio u Ekonomskom institutu, Zagreb. Među spomenutim doktorandima je bila i Laura Tyson, koja je bila samo u posjetu Ekonomskom institutu, Zagreb, ali je doktorirala u Americi. Ona je kasnije poslije Josepha Stiglitzu postala predsjednik Ekonomskog savjeta predsjednika SAD-a Billa Clintona. Spomenimo još i Marka Ellisa, koji je dosta vremena proveo u Ekonomskom institutu, Zagreb i koji je trebao tijekom vremena postati direktor spomenutog centra u Floridi. Sada je visoki dužnosnik u američkoj administraciji i radi kao generalni tajnik udruženja američkih pravnika.

U Rusiji je i poslije pada Hruščovljeve reforme u znanosti i među znanstvenicima postojao u kontinuitetu veliki interes za sva događanja povezano s razvojem modela samoupravljanja. To se posebno odnosi na dvojicu akademika i Gorbačovljevih savjetnika Olega Bogomolova i Abela Aganbegijana. Prvi je bio direktor Instituta za međunarodne ekonomske i političke odnose Ruske akademije znanosti, a drugi direktor čuvenog Ekonomskog instituta u Novosibirsku. U institutu akademika Bogomolova je tijekom svih godina reforme djelovao posebni odjel za komparativne studije s posebnim osvrtnom na model samoupravljanja. U ovom je odjelu radilo preko dvadeset znanstvenika na čelu s Ludmilom Tjagunjenko koja je prva naučila hrvatski i u Ekonomskom institutu u Zagrebu se osjećala kao kod kuće.

Među ruskim znanstvenicima zainteresiranim za samoupravljanje treba spomenuti i Jegora Gajdara, prvog predsjednika Vlade na početku tranzicije koji je studirao u Zagrebu i govorio hrvatski. Za vrijeme Svjetskog kongresa ekonomista u Moskvi godine 1992. pozvao je k sebi hrvatske delegate Željka Rohatinskog i Dragomira Vojnića i izrazio posebnu spremnost pružanja političke podrške osamostaljenoj Hrvatskoj. Sve u svemu interes za događanja kod nas bila su u kontinuitetu veoma velika i u znanosti i u politici. Posebne impresije je izazivala činjenica da se jedna zemlja bremenita brojnim proturječjima i na temeljima jednog sasvim novog modela tako brzo razvija.

Jedan veoma cjelovit komparativni pregled razvitka i bivše zajedničke države Jugoslavije i svih republika i pokrajina daju podaci Tablice 1.

Tablica 1.

STOPE BRUTO INVESTICIJA U FIKSNI KAPITAL DRUŠTVENOG
 SEKTORA PRIVREDE, KAPITALNI KOEFICIJENTI I STOPE RASTA
 DRUŠTVENOG PROIZVODA PO RAZDOBLJIMA 1953. - 1989.

Razdoblje	Bivše republike						Srbija			
	Bivša Jugo- slavija	Bosna i Herce- govina	Crna Gora	Hrvat- ska	Ma- kedo- nija	Slo- ve- nija	Svega	Uža Srbija	Koso- vo	Vojvo- dina
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Stope bruto investicija (s)										
1953.-1960.	19.3	22.2	52.7	16.7	26.0	16.9	18.9	20.5	18.4	15.0
1961.-1970.	20.4	20.8	36.5	18.8	32.9	16.4	20.9	20.7	39.4	17.9
1971.-1980.	22.7	28.3	39.6	21.0	26.6	21.4	21.5	19.9	42.0	21.5
1981.-1989.	16.3	18.8	21.9	15.7	13.0	14.9	16.4	16.4	25.3	14.6
1953.-1989.	19.5	22.6	32.6	18.2	22.1	17.5	19.2	18.7	32.9	17.6
Kapitalni koeficijenti (k)										
1953.-1960.	2.2	3.0	8.9	1.9	3.2	1.9	2.0	2.3	2.3	1.2
1961.-1970.	3.2	3.9	4.4	3.0	4.2	2.4	3.4	3.4	5.6	3.1
1971.-1980.	4.0	5.1	6.4	3.9	4.6	3.5	3.7	3.4	7.6	3.7
1981.-1989.	32.3	15.3	1408.5	297.3	13.9	126.7	26.6	25.7	23.8	30.8
1953.-1989.	3.7	4.7	6.3	3.6	3.9	3.2	3.5	3.5	6.2	3.0
Stope rasta društvenog proizvoda (r)										
1953.-1960.	8.9	7.4	5.9	9.0	8.1	9.1	9.7	8.9	7.9	12.1
1961.-1970.	6.3	5.4	8.4	6.3	7.9	6.9	6.1	6.1	7.0	5.8
1971.-1980.	5.7	5.5	6.1	5.4	5.8	6.1	5.9	5.9	5.5	5.8
1981.-1989.	0.5	1.2	0.0	0.1	0.9	0.1	0.6	0.6	1.1	0.5
1953.-1989.	5.3	4.8	5.2	5.1	5.6	5.5	5.4	5.3	5.3	5.8

Izvor: Statistički godišnjak, Beograd, 1991. SZS.

Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

Napomene: Stopa bruto investicija (1) izražava odnos sudjelovanja bruto investicija u društvenom proizvodu. Kapitalni koeficijent (k) izražava broj jedinica bruto investicija koji je u određenom razdoblju valjalo investirati da bi se društveni proizvod povećao za jednu jedinicu. Stopa rasta društvenog proizvoda (r) izražava odnos među stopom investicija (s) i kapitalnim koeficijentom (k).

Relevantni podaci pokazuju da je gospodarstvo Hrvatske već sa samom početku ostvarilo veoma visoku stopu rasta društvenog proizvoda od 9%. U to je vrijeme ta stopa bila najviša u svjetskim razmjerima. Valja zamijetiti da je ta visoka stopa rasta ostvarena temeljem veoma niske stope bruto investicija od 16,7 i veoma visoke ekonomske efikasnosti investicija izražene u niskom kapitalnom

koeficijentu od svega 1,9. Dragomir Vojnić je krajem pedesetih bio na doktorskom studiju na The London School of Economics. Vođa lijevih laburista Bevan je bio toliko impresioniran početnim rezultatima modela samoupravljanja da je na tu temu održao posebno predavanje u studentskom klubu British Conitha. Posebno je naglašavao da je tako visoka stopa rasta ostvarena na temelju jednog sasvim novog ekonomskog modela i u zemlji s teškim proturječjima, niskog prosječnog obrazovanja i oskudne demokratske tradicije. Zaključio je da bi taj model u Engleskoj davao još bolje rezultate.

I premda je u kasnijim godinama stopa rasta društvenog proizvoda bila osjetno manja, za cjelinu promatranog razdoblja je ostvarena relativno visoka stopa rasta od 5,1. Na sniženje prosječne stope je imala veliki utjecaj činjenica da je tijekom osamdesetih bila stagnacija. Međutim, i pored toga ostaje jedan opći zaključak da su u razdoblju samoupravnog socijalizma sve republike i pokrajine ostvarivale veoma povoljne stope rasta. Jer upravo na temelju tih stopa rasta se na ovim prostorima dogodio razvojni boom koji je dao osnove za proglašenje bivše Jugoslavije jednom od deset u svijetu novoundustrijaliziranih zemalja. Kada je riječ o brojnim proturječjima na kojima se temeljilo jugoslavensko zajedništvo, posebno su interesantni i poučni komparativni podaci o kretanju demografskih investicija

Tablica 2.

STOPE DEMOGRAFSKIH I EKONOMSKIH BRUTO INVESTICIJA U
FIKSI KAPITAL DRUŠTVENOG SEKTORA PRIVREDE 1953. - 1989.

		Bivše republike						Srbija			
Raz- doblje		Bivša Jugo- slavija	Bosna i Herce- govina	Crna Gora	Hr- vat- ska	Ma- kedo- nija	Slove- nija				
								Svega	Uža Srbija	Koso- vo	Vojvo- dina
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Na bruto osnovici	K	3.7	4.7	6.3	3.6	3.9	3.2	3.5	3.5	6.2	3.0
	P	1.0	1.3	1.2	0.5	1.4	0.7	1.0	0.8	2.5	0.5
	S	19.5	22.6	32.6	18.2	22.1	17.5	19.2	18.7	32.9	17.6
	Sd	3.7	6.2	7.5	1.8	5.5	2.4	3.5	2.8	15.6	1.5
	Se	15.9	16.4	25.1	16.4	16.7	15.2	15.7	15.9	17.3	16.0
S=100	Sd	18.2	29.5	24.2	9.9	29.6	16.1	22.2	14.9	47.5	9.0
	Se	81.8	70.5	75.8	90.1	70.4	83.9	77.8	85.1	52.5	91.0

Izvor: Statistički godišnjak, Beograd, 1991. SZS.

Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

K = kapitalni koeficijent

P = stopa prirasta stanovništva

S = stopa investicija

Sd = stopa demografskih investicija koja se dobiva umnoškom kapitalnog koeficijenta i stope prirasta stanovništva

Se = stopa ekonomskih investicija koja se dobiva umanjivanjem stope investicija za stopu demografskih investicija.

Već na prvi pogled pada u oči činjenica da su stope demografskih investicija više u manje razvijenim republikama. To je i sasvim razumljivo budući da se isto tako ponašaju i odrednice visine demografskih investicija, tj. kapitalni koeficijenti i stope rasta stanovništva.

Ovakvo kretanje i ponašanje demografskih investicija imalo je neposredni utjecaj i na ostvarivanje ukupne razine razvoja izražene u indeksu per capita društvenog proizvoda.

Tablica 3.

INDEKSI PER KAPITA DRUŠTVENOG PROIZVODA,
 1953. - 1989.

Bivše republike										
Razdoblje	Bivša Jugoslavija	Bosna i Hercegovina	Crna Gora	Hrvatska	Makedonija	Slovenija	Srbija			
							Sve-ga	Uža Srbija	Ko-sovo	Vojvo-dina
0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1953.	100.0	85.7	74.8	115.4	68.0	161.1	91.5	96.8	45.8	99.4
1955.	100.0	83.3	77.2	122.5	68.4	174.9	85.9	90.8	42.5	93.6
1960.	100.0	76.0	64.5	119.2	63.9	180.4	91.9	96.4	37.4	107.9
1965.	100.0	71.7	76.3	120.3	66.6	183.2	92.1	96.3	36.5	112.5
1970.	100.0	67.6	77.2	123.6	70.0	193.7	89.9	96.5	34.1	107.4
1975.	100.0	65.8	69.1	123.1	68.0	205.3	90.7	96.7	33.4	115.1
1980.	100.0	65.6	79.6	125.6	66.3	200.5	90.2	98.7	28.6	113.5
1985.	100.0	68.7	78.0	125.3	64.2	203.1	90.1	99.2	27.7	117.8
1989.	100.0	67.9	73.5	125.6	65.7	199.0	91.1	103.1	25.6	119.0

Izvor: Statistički godišnjak, Beograd, 1991. SZS.

Ekonomski institut - Zagreb, Centar za ekonomsku informatiku i statistiku.

Valja zamijetiti da je koeficijent razlika u razini razvijenosti (Slovenija i Kosovo) u početnoj godini bio 3,5, a u završnoj 7,8. To se dogodilo i usprkos veli-

kim prelijevanjima u korist manje razvijenih republika i pokrajine Kosovo putem Saveznog fonda za nerazvijene i putem Saveznog budžeta.

Svi ovi momenti veoma mnogo govore o velikim poteškoćama i velikoj kompleksnosti pripremanja odgovarajućih finansijskih i statičkih osnova za stvaranje "čistih računa". Jer te je račune temeljem djelovanja jedinstvenog tržišta bilo realno moguće prirediti (kako smo već komentirali u ovdje navedenim razradama) samo na temelju odgovarajućih input-output tablica i na tim osnovama priređenih računa. Ta je činjenica u kontinuitetu predstavljala jedno od brojnih proturječja jugoslavenskog zajedništva.

Ostaje međutim neupitna činjenica da je u promatranom razdoblju razvitka u vrijeme samoupravnog socijalizma ostvaren takav razvojni boom koji bi u godinama pred nama trebalo pokušati ponoviti. Valja opetovano spomenuti da je prekid razvojnog booma tijekom osamdesetih uslijedio najvećim dijelom zbog krize upravljanja temeljem Ustava iz godine 1974., ali bez Tita. Dugoročni program ekonomske stabilizacije je bio na pravom putu ostvarivanja opće pluralizacije i demokratizacije. Eksplozija balkanskog nacionalizma je međutim sve te pozitivne procese prekinula.

Međutim i bez obzira na to što kraj priče iz naše novije ekonomske povijesti koji se odnosi na "Veliki gospodarski boom" hrvatskog gospodarstva u razdoblju 1950. -1990. nije onakav kakav bi željeli, ostaje jedan važan moment koji zavređuje veliku pozornost i ekonomske znanosti i ekonomske politike i ekonomske povijesti. Taj se moment odnosi na činjenicu da promatrani četrdesetogodišnji razvojni period Republike Hrvatske predstavlja vrijeme najvećih dostignuća hrvatskoga gospodarstva u tijeku naše ukupne ekonomske povijesti. Tu razinu materijalnog razvitka hrvatsko je gospodarstvo ponovo dostiglo tek pred par godina, tj. oko sredine prvog desetljeća. Za dostizanje razine društvenog blagostanja trebat će nam još čitav niz godina.

U svakom slučaju briljantna razvojna dostignuća i bivše Jugoslavije općenito i Hrvatske posebno u razdoblju 1950. - 1990., a to je vrijeme samoupravnog socijalizma obrađuju i potvrđuju radovi brojnih autora. Posebno spominjemo jedan od najnovijih. To je rad Gordana Družića koji je nastao u okviru aktivnosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti pod naslovom "Hrvatsko gospodarstvo u 20. stoljeću". Ovaj rad veoma dokumentirano pokazuje da ekonomski model u promatranom četrdesetogodišnjem razdoblju predstavlja takav događaj koji daleko odskaače od svih drugih u čitavoj hrvatskoj ekonomskoj povijesti. Uslijedio je period ekonomije i politike tranzicije koji je značio opću i svekoliku devastaciju i degradaciju svega onoga što je postignuo tijekom prošlog promatranog perioda. Međutim, isto tako kao što je za analizu i ocjenu, a isto tako i za objašnjenja, bilo potrebno posebnu pozornost posvetiti sagledavanju cjeline društveno-ekonomske reforme iz godine 1965, odgovarajući pristup periodu ekonomije i politike tranzi-

cije zahtijeva pogled u širi sklop društveno-ekonomskih događanja iz naše novije ekonomske povijesti. To se posebno odnosi na vremenski horizont dvaju velikih svjetskih kriza i odgovarajućih uzročno- posljedičnih veza.

Na kraju ovog odjeljka valja posebno istaći dva momenta. Prvi se odnosi na činjenicu da se briljantni razvoj i Hrvatske i bivše Jugoslavije, posebno onaj koji se odnosi na brzu industrijalizaciju najvećim dijelom ostvarivao u međunarodnim uvjetima modela društva blagostanja, a tek manjim dijelom u uvjetima modela ekonomskog neoliberalizma. Drugi se odnosi na činjenicu da se model privređivanja u kontinuitetu ostvarivao na modelu otvorene privrede, orijentiran na ekspanziju izvoza u osloncu na proizvodnju, na štednju na investicije i izvoz.

11. Ekonomija i politika tranzicije

Zemlje u tranziciji su imale veliku nesreću da je tranzicija započela u vrijeme reforme (u retrogradnom smislu) reforme društva blagostanja i u dominaciji modela ekonomskog neoliberalizma. U vrijeme početka tranzicije već su snažno djelovali čimbenici četvrte tehnološke informatičke revolucije.

Svi ovi momenti su u različitim prigodama i priložima nebrojeno puta spomenuti i konstatirani. Nešto manje su spominjana pitanja o mogućnosti postojanja određenih uzročno-posljedičnih veza. U tom kontekstu treba dodatno razmotriti i u ovom svjetlu neka već spomenuta događanja. Ekonomska filozofija spasioca kapitalizma i kapitalista Johna Maynarda Keynesa uvažavala je činjenicu da je u središnjici proturječja kapitalističkog načina proizvodnje društveni rad i privatno prisvajanje. Praktični pristup rješavanja toga proturječja temeljio se na rješavanju proturječja dvaju središnjih institucija naše civilizacije - a to su tržište i demokracija. Stihijsko djelovanje tržišta u smislu da bogati postaju još bogatiji, a siromašni još siromašniji riješio je putem indikativnog planiranja i aktivne ekonomske politike koja se oslanja na odgovarajuću koncepciju i strategiju razvitka.

Neutralnost demokracija u odnosu na socijalna pitanja i ostvarivanje načela socijalne pravde riješio je povećanjem uloge i mjesta načela solidarnosti u organizaciji gospodarstva i društva. Na tim je temeljima nastao model društva blagostanja i najdulji period relativno dobrih odnosa i relativno simetrične raspodjele rada i kapitala. Ta se relativno simetrična raspodjela između rada i kapitala ostvarivala tijekom sve tri tehnološke revolucije. Pa zašto je onda došlo do krize. Do krize je došlo upravo onda kada je došlo do prijeloma u dugoročnom trendu relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala. To je uslijedilo u vrijeme četvrte tehnološke informatičke revolucije. Pod utjecajem ICT čimbenika na strani ka-

pitala su uslijedila neviđena povećanja profita i super profita. Nasuprot tome na strani rada je tijekom više relevantnih desetljeća uslijedilo zamjetno smanjenje plaća i nadnica. Kriza je bila neizbježna i dogodila se s epicentrom u SAD-u. Sve je drugo poznato. Najveći zagovornici neoliberalizma na čelu s predsjednikom SAD-a Bushom obratili su se ekonomskoj filozofiji Johna Maynarda Keynesa za pomoć. I kapitalizam je spašen. Ostaje međutim otvoreno pitanje koji su to sve čimbenici koji su doveli u vrijeme procvata društva blagostanja i dugotrajno mirnih i stabilnih odnosa između rada i kapitala, do prekida u dugotrajnom trendu relativno simetrične raspodjele. Pojava četvrte tehnološke informatičke revolucije, koja se najviše spominje, ne čini se dovoljno uvjerljivim čimbenikom. Kao jedan od mogućih i u izvjesnom stupnju vjerojatnih i mogućih čimbenika se spominje ljudska priroda i velika pohlepa kapitalista. Postoji međutim i širi spektar okolnosti u kojima ljudska (kapitalistička) pohlepa može još lakše i više doći do izraza. U vrijeme lomova dugoročnog trenda relativno simetrične raspodjele između rada i kapitala u svijetu su se događale i neke druge relevantne promjene. Nestalo je opasnosti da se hladni rat transformira u vrući. Nestali su utjecaji pokreta nesvrstanih. Nestalo je realnog socijalizma i započela je tranzicija.

Sve to potkrepljuje već izrečenu ocjenu da su zemlje u tranziciji imale veliku nesreću da je tranzicija započela u vrijeme reforme (u smislu bitnog slabljenja) društva blagostanja i dominacije modela ekonomskog neoliberalizma. Sve je to uvelike otežalo i još više kompliciranu tranziciju. To tim više što praktično ni jedna zemlja, osim bivše Jugoslavije, s obzirom na reformske pripreme, nije bila osposobljena za tranziciju. Najveća zemlja, SSSR je bila najslabije pripremljena za tranziciju, što je predstavljalo poseban problem. Oslanjajući se na reformske centre tranzicije, posebno na Bečki institut za međunarodne komparativne ekonomske studije, a isto tako i na Ekonomski institut, Zagreb, većina relevantnih zemalja je očekivala da će tranzicija ići u smjeru daljnje reforme kapitalizma i razvitka modela društva blagostanja.

U tom se kontekstu govorilo i o reformi kapitalizma i o reformi socijalizma. Imajući u vidu i radove i rasprave u ova dva instituta, a isto tako i već ranije pokrenute rasprave o reformi socijalizma u grupi znanstvenika okupljenih oko Ante Markovića i Kire Gligorova, Dragomir Vojnić je napisao knjigu pod naslovom "Ekonomska kriza i reforma socijalizma".⁶ Osnovna ideja se odnosila na društvo blagostanja s posebnim naglaskom na solidarnost. Knjiga je sadržavala i velike izvode na engleskom i ruskom. Neformalni recenzenti knjige su bili američki profesor John Hardt, član International Steering Committee, Bečkog instituta i Josip

⁶ Vojnić, Dragomir: Ekonomska kriza i reforma socijalizma, Globus, Zagreb, Ekonomski institut, Zagreb, 1989.

Županov.⁷ Njihov je zajednički stav bio da su približno tako zamišljali reformu socijalizma. U javnosti je s idejom o novom socijalizmu prvi izašao godine 1989. Ante Marković.

Bilo je to nažalost vrijeme događanja naroda i sve izraženijih simptoma eksplozije balkanskog nacionalizma.

Međunarodno ozračje nije bilo osjetljivo za zemlje u tranziciji. Sa strane međunarodne zajednice, bez obzira što se sve pod ovim pojmom treba i može podrazumijevati, ponuđen je tzv. Washington Consensus koji predstavlja najgoru varijantu neoliberalizma. Umjesto željenog društva blagostanja u zemljama u tranziciji se temeljem tajkunske privatizacije i pljačke nacionalnog bogatstva počeo razvijati model divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma. Nastupile su stravične socijalne razlike brzog bogaćenja manjine i osiromašenja većine. Latinsko-američki sindrom se putem Washington Consensusa počeo ostvarivati i u Europi. Sve u svemu tranzicija je, barem do sada, pokazivala daleko više ono ružno, a ne lijepo lice. Demokratizacija i pluralizacija, razumije se, i u ove zemlje, kao i u sve druge dobro je došla, ali je cijena koja se plaća veoma visoka. Da li je ta cijena mogla biti i znatno manja, pokazat će se u svijetlu nešto duže vremenske distance. Međutim, ono što se u pogledu ekonomskog razvoja Hrvatske, uključujući i društvo-blagostanja, već sada vidi ne može se nikako ocijeniti dobrim i poželjnim.

12. Ekonomija i politika tranzicije u Hrvatskoj

Hrvatska je, uz Sloveniju, bila najbolje pripremljena za tranziciju. Međutim, najbolje pripreme nisu dale najbolje ostvarenje.

U tom kontekstu valja posebno spomenuti da su hrvatski i slovenski ekonomisti bili najorganiziraniji i najistaknutiji u radu na pripremi programa tranzicije u okviru velike grupe ekonomista znanstvenika okupljenih oko Ante Markovića i Kire Gligorova kojemu je zamjenik bio Dragomir Vojnić. Program koji su zajednički pripremali hrvatski i slovenski ekonomisti, slovensko političko vodstvo je prihvatilo, a hrvatsko političko vodstvo je taj program ignoriralo. Posljedice su općepoznate i kako se običava reći, sve se vidi iz priloženog. Neugodna činjenica da je Hrvatska jedina srednjoeuropska zemlja koja još uvijek čeka pred vratima Europske unije (i da se tek 2013. godine priključi Europskoj uniji) o cjelini društveno-ekonomske i političke situacije u Hrvatskoj i sama za sebe dovoljno go-

⁷ Josip Županov: Od komunističkog pakla do divljeg kapitalizma, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2002., str. 27-52.

voru. Tome nije temeljni uzrok ni nametnuti rat ni sve druge nedaće s njime povezane. Najveći ponder ovakvom ekonomskom i političkom položaju Hrvatske dale su velike slabosti ukupne i posebno ekonomske politike. Hrvatska je jedina zemlja u tranziciji koja je relativizirala svoj odnos prema antifašizmu i to nam svijet nije bio spreman preko noći oprostiti. To su jasno davali na znanje relevantni čimbenici međunarodne zajednice na brojnim skupovima i kongresima kada je bila na dnevnom redu tema o tranziciji. Dragomir Vojnić je bio jedini pozvani referent na kongresu ekonomista Europske unije (mjeseca rujna godine 1994.) koji je održan u okviru University of Exeter, a na kome se raspravljalo o zemljama u tranziciji i njihovoj potencijalnoj kandidaturi za priključenje Europskoj uniji.⁸ U to su se vrijeme kao potencijalni kandidati spominjale samo tri zemlje: Češka, Mađarska i Poljska. Kada je Vojnić na kraju svoga referata zapitao što je sa Slovenijom i Hrvatskom, Slovenija je glatko prošla i ekonomske i političke testove, a Hrvatska je prošla ekonomske, ali je zapela na političkim.

Ipak je kongres uzeo u obzir pet zemalja kao potencijalne prve kandidate za Europsku uniju. I premda je to bilo znanstvena, a ne politička ucjena, Slovenci su je veoma dobro iskoristili, a naši mediji nisu ni spomenuli. Možda i zbog toga što su organizatori u veoma pristojnoj formi dali na znanje da je prijedlog za pet zemalja jednim dijelom i pitanje pažnje i prema jednom referentu iz zemalja u tranziciji. Sve u svemu međunarodni rejting Hrvatske tijekom devedesetih nije bio dobar. U tom bi se kontekstu općenito moglo reći da će devedesete ostati u našoj povijesti kao veoma kontraverzne. U to se vrijeme dogodilo i ono najbolje, ali i ono veoma loše. Najbolje se, razumije se odnosi na "Lijepu našu", a na veoma loše se odnosi sve drugo. Što je to sve drugo jedva da treba ponavljati. Jer to se odnosi i na međunarodnu izolaciju i povremene tihe sankcije i na relativiziranje odnosa prema antifašizmu i na tajkunsku privatizaciju i nemilosrdnu pljačku nacionalnog bogatstva i na deindustrijalizaciju i na gubitak na stotine tisuća radnih mjesta i na prepolovljeni društveni proizvod i na stravičnu socijalnu sliku i na praktički nestanak srednje klase, na potpuno podavanje modela ekonomskog neoliberalizma, na nastanak modela divljeg kapitalizma i tržišnog fundamentalizma, na potpunu degradaciju plana i planiranja i prepuštanje razvoja stihiji i još mnogo toga drugoga s time povezano. Što se sa hrvatskim gospodarstvom dogodilo početkom devedesetih veoma dobro ilustriraju podaci Tablice 4.

⁸ Vojnić, Dragomir: "European Integrational Processes and the Countries in Transition: With Special Reference to Croatia and Former Yugoslavia (Međunarodni znanstveni skup: The Evolution of Rules for a Single European Market, Exter, Sept. 1994.), Ekonomski pregled, (45), 9-10/1994. 573-603.

Tablica 4.

OSNOVNI POKAZATELJI GOSPODARSKIH KRETANJA U HRVATSKOJ

	- indeksi realne razine			
	1991. 1990.	1992. 1991.	1993. 1992.	1993. 1990.
DRUŠTVENI PROIZVOD	71.3	76.4	95.4	50.7
INDUSTRIJSKA PROIZVODNJA	71.5	85.4	96.3	57.5
- Sredstva rada	64.9	78.6	88.1	44.9
- Reprodukcijski materijal	72.2	86.3	95.1	59.3
- Roba za široku potrošnju	74.0	86.6	95.2	61.0
ZALIHE GOTOVIH PROIZVODA	88.4	84.7	101.4	75.9
ZAPOSLENOST	88.4	88.7	95.9	75.2
- državni sektor	87.0	87.5	93.7	71.3
- privatni sektor	136.1	108.8	122.1	180.9
NEZAPOSLENOST	157.9	105.1	96.0	159.3
IZVOZ ROBA	81.9	104.3	84.9	-
UVOZ ROBA	73.8	91.9	104.6	-
PROMET NA MALO	78.9	61.1	71.9	34.7
MASA NETO-PLAĆA	72.6	47.3	80.9	27.5
PRIMANJA STANOVNIŠTVA	72.3	54.5	78.1	30.8
JAVNI PRIHODI	65.9	75.8	89.5	44.7
IZDACI STANOVNIŠTVA	76.8	70.5	81.1	43.9
ISPLATE ZA INVESTICIJE	60.0	40.9	68.0	16.7
MATERIJALNI RASHODI JAVNOG SEKTORA	81.9	88.6	84.4	61.2
CIJENE PROIZVOĐAČA U INDUSTRIJI	246.3	925.2	1612.4	36742.8
CIJENE NA MALO	223.0	765.5	1617.5	27611.8

Izvor: Tablica je priređena na osnovi službenih podataka nacionalne statistike.

Ž. Rohatinski i D. Vojnić (eds.) "Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Hrvatske", svezak 9. Ekonomski institut, Zagreb 1994., str. 67.

Podacima Tablice 4. jedva da je potreban bilo kakav komentar. Godine 1993. u mjesecu listopadu politika se odlučila za program ekonomske stabilizacije. Na temelju toga, u osnovi samo antiinflacijskog programa, zaustavljena je galopirajuća inflacija, ali ništa više od toga.⁹ Međutim ono što se u pogledu ekonomskog razvoja, uključujući i društvo blagostanja, u Hrvatskoj već sada vidi ne može se nikako ocijeniti dobrim i poželjnim.

⁹ "The Croatian Economy in Transition", u: Saunders, Christopher T. (ed.et al.) Eastern Europe in Crisis and the Way Out, London, Macmillan, 1995. (Komentar rada od urednika Saundersa na str. 12.).

Relativno fiksni tečaj kune (u odnosu prvo na marku a kasnije na EUR) ostao je sve do danas. Neki komparativni efekti ovakve politike se mogu vidjeti iz Tablica 5. i 6.

Tablica 5.

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD – STVARNE PROMJENE U % PREMA
PRETHODNOJ GODINI

	1993.	1994.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999. ¹	1999.	2000.	2000.	2001.	Index 1989 =100 2000.
								1. tromjesječje	predviđanje			
Češka	0.1	2.2	5.9	4.8	-1.0	-2.2	-0.2	-3.3	-	1.5	2	96.7
Mađarska	-0.6	2.9	1.5	1.3	4.6	4.9	4.5	3.5	6.8	5.5	5.5	104.8
Poljska	3.8	5.2	7.0	6.0	6.8	4.8	4.1	1.6	5.9	4.5	5	127.2
Slovačka	-3.7	4.9	6.9	6.6	6.5	4.4	1.9	1.8	1.5	2	3	103.6
Slovenija	2.8	5.3	4.1	3.5	4.6	3.8	4.9	2.5	-	4	4	113.5
CEEC-5 ²⁾	1.5	4.1	5.7	4.6	4.5	3.1	3.0	0.8	-	3.7	4.2	113.4
Bugarska	-1.5	1.8	2.9	-10.1	-7.0	3.5	2.4	0.8	-	4	4	70.7
Rumunjska	1.5	3.9	7.1	3.9	-6.9	-5.4	-3.2	-4.2	1.5	0	1	75.1
CEEC-7 ²⁾	1.4	3.9	5.8	3.9	1.6	1.4	1.8	-0.2	-	3	3.5	102.3
Hrvatska	-8.0	5.9	6.8	5.9	6.8	2.5	-0.3	-	-	1.5	2.5	79.0
Makedonija	-1.2	-1.8	-1.1	1.2	1.4	2.9	2.7	-	-	4	5	96.2 ³⁾
Jugoslavija ³⁾	-30.8	2.5	6.1	5.9	7.4	2.5	-23.2	-	-	5	3	41.5
Rusija	-8.7	-12.7	-4.1	-3.4	0.9	-4.9	3.2	-2.7	6.8	4	3	59.9
Ukrajina	-14.2	-22.9	-12.2	-10.0	-3.0	-1.7	-0.4	-4.7	5.6	1	3	39.6
Estonija	-8.5	-2.0	4.2	3.9	10.6	4.0	-1.4	-5.6	-	4	-	88.6 ³⁾
Latvija	-15.0	0.8	-1.0	3.3	8.6	3.9	0.1	-2.3	-	3	-	59.6 ³⁾
Litva	-16.2	-9.8	3.3	4.7	7.3	5.1	-4.1	-5.8	-	2	-	66.9 ³⁾

Izvor: WIIW baze podataka, uključujući nacionalne statistike, predviđanje: WIIW.

Peter Havlik (ed. et al.): "The Transition Countries in Early 2000: Improved Outlook for Growth, But Unemployment is Still Rising", Research Reports No. 266. , June 2000.

Tablica 6.

PREGLED RAZVOJA 2008. - 2009. I IZGLEDI ZA 2010. - 2012.

	BDP						Potrošačke cijene						Nezaposlenost, bazirano na LFS ^{b)}						Tekući račun					
	promjene u % prema prethodnoj godini						promjene u % prema prethodnoj godini						stope u %						u % BDP-a					
	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	predviđanje	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	predviđanje	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	predviđanje	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	predviđanje
Bugarska	6.0	-5.0	0	2.5	3	12.0	2.5	3	3	3	3	5.6	6.8	9.0	8.5	8	-24.0	9.4	-5.2	-4.3	-4.6			
Česka Republika	2.5	-4.2	1.0	2.5	3.5	6.3	0.6	1.5	2.0	2.5	4.4	6.7	8.5	8.0	7.5	-0.7	-1.1	-0.7	-1.3	-1.2				
Estonija	-3.6	-14.1	0.5	2.5	3.5	10.6	0.2	1.5	3	4	5.5	13.8	18	16	15	-9.4	4.6	2.9	1.4	0.0				
Mađarska	0.6	-6.3	0.8	2.5	3	6.0	4.0	4.4	3.5	3	7.8	10.0	11.5	10.5	9.3	-7.0	0.2	-1.2	-2.2	-2.3				
Latvija	-4.5	-18.0	-3.5	0.7	2	15.2	3.3	-3	1	2	7.5	17.1	20	18	17	-13.0	9.4	4.5	2.2	-0.5				
Litva	2.8	-15.0	-1.5	1.5	2.5	11.1	4.2	0.0	1.0	2.0	5.8	13.7	18	17	16	-11.9	3.8	0	-0.7	-2.1				
Poljska	5.0	1.7	2.7	3.5	3.5	4.2	4.0	2.5	2.5	2.5	7.1	8.2	11	10	8.5	-5.1	-1.6	-2.0	-2.7	-3.9				
Rumunjska	7.3	-7.1	-1	1.5	3	7.9	5.6	5	4	4	5.8	6.9	8.5	8	6	-11.6	-4.5	-5.8	-6.8	-7.5				
Slovačka	6.2	-4.7	3	4	4	3.9	0.9	1	2	2	9.5	12.0	15	14	13	-6.6	-3.2	-2.8	-4.4	-4.8				
Slovenija	3.5	-7.8	0.5	2	2.5	5.5	0.9	1.5	2	2	4.4	5.9	8	7.5	7	-6.2	-1.0	-0.8	-1.6	-2.3				
NMS-10 ^{2b)}	4.2	-3.6	1.2	2.7	3.3	6.3	3.4	2.7	2.7	2.8	6.5	8.5	10.8	10.0	8.6	-6.9	-1.6	-2.1	-2.9	-3.7				
<i>EU-15</i> ³⁾	<i>0.5</i>	<i>-4.2</i>	<i>0.9</i>	<i>1.6</i>	<i>.</i>	<i>3.3</i>	<i>0.3</i>	<i>1.5</i>	<i>1.7</i>	<i>.</i>	<i>7.1</i>	<i>9.0</i>	<i>9.8</i>	<i>9.8</i>	<i>.</i>	<i>-0.5</i>	<i>-0.2</i>	<i>-0.3</i>	<i>-0.2</i>	<i>.</i>				
<i>EU-27</i> ³⁾	<i>1.0</i>	<i>-4.1</i>	<i>0.9</i>	<i>1.7</i>	<i>.</i>	<i>3.7</i>	<i>0.7</i>	<i>1.3</i>	<i>1.6</i>	<i>.</i>	<i>7.0</i>	<i>8.9</i>	<i>10.0</i>	<i>9.8</i>	<i>.</i>	<i>-1.0</i>	<i>-0.3</i>	<i>-1.4</i>	<i>-1.3</i>	<i>.</i>				
Hrvatska	2.4	-5.8	-1.5	2	2.5	6.1	2.4	2	2.5	2	8.4	9.1	10.5	10	9	-9.2	-5.4	-4	-6	-7				
Makedonija	4.8	-0.7	1	2	3	8.3	-0.8	0	3	3	33.8	32.2	33	33	33	-13.1	-7.3	-6	-6	-7				

Nastavak Tablice 6.

Turska	0.7	-4.7	6.3	4.5	4.0	10.4	6.3	8.5	7.5	7.0	11.0	14	13	12	12	-5.7	-2.3	-4.5	-4.6	-4.6
Zemlje kandidati ^{2b)}	0.9	-4.7	5.6	4.3	3.9	10.0	5.9	7.9	7.1	6.6	11.6	14.3	13.5	12.5	12.4	-6.1	-2.6	-4.5	-4.7	-4.8
Albanija	7.8	4.2	1.7	2.2	3	3.4	2.2	3	2	2	13.1	13.1	15	14	14	-15.5	-15.1	-12.7	-13.0	-13.2
Bosna i Hercegovina	5.7	-3.2	0	1	3	7.5	-0.4	0.5	1	1	23.4	24.0	27	27	27	-15.1	-7.5	-8	-8	-8
Crna Gora	6.9	-5.3	-1	2	3	7.4	3.4	1	3	3	17.2	19.1	20	20	20	-50.7	-29.8	-16	-17	-17
Srbija	5.5	-3.0	1	2	3	11.7	8.6	6	4	4	13.6	16.1	22	22	22	-18.2	-5.5	-9	-10	-10
Zemlje potencijalni kandidati ^{2b)}	6.0	-1.9	0.8	1.8	3.0	9.1	5.2	4.0	2.9	2.9	15.6	17.1	21.3	20.9	20.9	-18.9	-8.8	-9.6	-10.4	-10.4
Kazakhstan	3.3	1.2	3	5	4.5	17.1	7.3	7	6.5	6	6.6	6.6	6.2	6	6	5.2	-3.1	1.1	-2.1	-2.2
Rusija	5.6	-7.9	4.0	4.2	4.4	14.1	11.8	6.5	7	7	6.3	8.4	8.5	8	8	6.2	4.0	4.5	3.3	2.7
Ukrajina	2.3	-15.1	3.8	4.5	6	25.2	15.9	10.5	9	8	6.4	8.8	8.7	8.2	7.8	-7.1	-1.5	0.5	0.0	-0.4
Kina ⁴⁾	9.6	8.7	9.5	9.5	10	5.9	-0.7	3.5	3	2	4.2	4.3	4.3	4.2	4.2	9.4	6.1	3.7	5.2	5.2

Izvor: Vasily Astrov, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al.: Current Analyses and Forecasts (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Will Exports Prevail over Austerity? WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.

Note: NMS: The New EU Member States.

1) LFS - Labour Force Survey. - 2) WIIW estimate. - 3) Current account data include flows within the region. - 4) Registered urban unemployment rate, end of period.

Vodeći ekonomisti Svjetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda Grzegorz Kolodko i Joseph Stiglitz su u publikaciji Svjetske banke TRANSITION (Volume 9, Number 3, June 1998) objavili članke posvećene kritici politike prema zemljama u tranziciji. Prvi pod naslovom “Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant...”, a drugi pod naslovom “Beyond the Washington Consensus”. Ovim i drugim sličnim člancima oni su veoma mnogo zadužili zemlje u tranziciji. Za politiku tečaja sličnu onoj u Hrvatskoj su ocijenili da su pomiješani ciljevi i uvjeti razvoja.

Tablica 7.

INDEKSI TEČAJNIH DEVIJACIJA – ZASNOVANO NA EUR

Zemlja	1993.	1995.	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.
Česka	3.38	2.90	2.69	2.69	2.50	2.53	2.30	2.12	1.94	1.98	1.85	1.78	1.72	1.62	1.44	1.43	1.43
Mađarska	2.30	2.46	2.37	2.27	2.34	2.32	2.23	2.12	1.89	1.89	1.70	1.64	1.79	1.59	1.50	1.60	1.58
Poljska	2.60	2.47	2.26	2.23	2.15	2.23	2.03	1.80	1.89	2.14	2.05	1.83	1.81	1.68	1.48	1.75	1.59
Slovačka	3.28	2.99	2.52	2.40	2.41	2.58	2.44	2.42	2.37	2.19	1.96	1.82	1.85	1.67	1.48	1.45	1.48
Slovenija	1.82	1.59	1.45	1.45	1.42	1.42	1.45	1.45	1.42	1.43	1.34	1.36	1.41	1.35	1.25	1.20	1.18
Bugarska	4.10	4.15	4.90	4.13	3.53	3.45	3.32	3.17	3.03	3.04	2.61	2.72	2.68	2.52	2.23	2.18	2.16
Rumunjska	4.87	4.77	4.20	3.66	2.96	3.34	2.92	2.85	2.86	2.90	2.60	2.22	1.99	1.78	1.77	1.96	1.88
Hrvatska	2.14	1.67	1.65	1.83	1.77	1.83	1.79	1.72	1.73	1.75	1.65	1.64	1.61	1.56	1.46	1.43	1.45
Rusija	7.24	3.49	2.77	2.15	3.12	4.35	3.18	2.80	2.82	2.94	2.55	2.11	1.79	1.86	1.62	1.93	1.63
Ukrajina	8.45	6.06	4.46	3.80	4.53	5.72	5.39	4.81	4.90	5.62	5.39	4.49	3.78	2.62	2.37	2.83	2.45

Izvor: WIIW baze podataka uključujući nacionalne statistike, predviđanje: WIIW.

Ova tablica je konstruirana na osnovi studija:

Leon Podkaminer, Gábor Hunya et al.: “Back from the Peak, Growth in Transition Countries Returns to Standard Rate of Catching-up”, Research Report, No. 320, July 2005, i Vladimir Gligorov, Josef Pöschl, Sándor Richter et al.: “As East You Go, the More They Grow: Transition Economies in a New Setting”, Research Report, No. 308, Srpanj 2004. str. 105,106,107,108,109., Leon Podkaminer, Josef Pöschl et al.: “The Big Boom is Over, but Growth Remains Strong and Inflation Calms Dawn”, Current Analyses and Forecasts, No. 2, The Vienna Institute for International Economic Studies, July 2008.

Indeksi tečajnih devijacija Austrije blago osciliraju oko jedan.

Napomena: Indeks tečajne devijacije je termin koji je Bečki institut za komparativne međunarodne studije definirao kao odnos između tečaja po paritetu kupovne moći i tečaja razmjene.

Suradnici Bečkog instituta za komparativne međunarodne studije su na temelju komparativne analize kretanja indeksa tečajnih devijacija omogućili neke do-

datne informacije u analizi i ocjeni monetarne i tečajne politike. Indeksi tečajnih devijacija izražavaju odnose između tečajeva po paritetu kupovne moći i tečajeva razmjene. Indeksi tečajnih devijacija su utoliko veći ukoliko je veća razlika između razine razvijenosti zemlje za koju se mjerenje vrši i zemlje u čijoj se valuti odgovarajuće mjerenje izražava. U Hrvatskoj je u skladu s ovom teorijskom postavkom bila samo početna vrijednost izražena u indeksu tečajne devijacije od 2,14. I premda sve ove veličine treba uzimati samo veoma aproksimativno, ipak se iz komparativnog sagledavanja kretanja indeksa tečajnih devijacija u Hrvatskoj može zamijetiti određena atipičnost. Indeksi aproksimiraju nešto višu razinu razvitka od stvarno postojeće. Na toj se osnovi postojanje neke preapreciranosti može samo pretpostaviti, ali se o njoj kvantifikaciji ne može govoriti.

Imajući u vidu povezanost tečajne politike sa relativnim cijenama i njihov utjecaj na ponašanje svih čimbenika u proizvodnji, razmjeni, raspodjeli i potrošnji, postaju još jasniji svi problemi postojećeg modela privređivanja. Njegov oslonac na trgovinu potrošnju i uvoz umjesto na proizvodnju i štednju investicije i izvoz daju zakonito onakve rezultate kakvi se kod nas vide iz priloženog. Ne ulazeći međutim dalje i dublje u ovaj veoma složeni sklop problema, želimo u završnici ovog odjeljka posebno istaknuti samo nekoliko pitanja.

Jedno od najvažnijih se odnosi na čitav set problema povezanih sa aktivnom ekonomskom politikom i planiranjem. Neovisno o tome da li netko od nas u znanosti ili u ekonomskoj politici više preferira ekonomsku filozofiju Johna Maynarda Keynesa ili nekog drugog, u konkretnoj se praksi u kontinuitetu potvrđuje činjenica da bez oslonca aktivne ekonomske politike na dugoročno sagledanu koncepciju i strategiju razvitka, nema i ne može biti stabilnog napretka. Eho druge velike svjetske krize koja još uvijek nije u cijelosti prevaziđena o svemu tome najbolje svjedoči. Zato jedna od prioritetnih zadaća naše ekonomske politike mora biti pokretanje kontinuiranog rada na dugoročnoj koncepciji i strategiji razvitka na koju će se oslanjati aktivna ekonomska politika.

Posebna se pozornost mora posvetiti pitanjima industrije i industrijalizacije u svim bitnim aspektima. A to znači i onim strukturnim i onim regionalnim i onim ekološkim i svim drugim koji, kako je poznato i iz ekonomske teorije i iz djelotvorne prakse osiguravaju trajno održivi razvoj.

U tome se kontekstu naša ekonomska politika na općem planu mora orijentirati na postupnu transformaciju modela ekonomskog neoliberalizma (koji opetovano dovodi svijet na rub propasti) u model društva blagostanja koje je spasilo kapitalizam i kapitaliste od opće propasti. Ovu transformaciju mora slijediti i transformacija atipičnog modela privređivanja koji se oslanja na trgovinu, potrošnju i uvoz, u tipični (klasični) model privređivanja koji se oslanja na proizvodnju, na štednju na investicije i na izvoz. Ove zadaće ekonomska politika mora i može ostvarivati u kontinuiranoj i organiziranoj suradnji sa (znanošću) ekonomskim i dru-

gim. Međutim nešto konkretniju pozornost neka od spomenutih pitanja će plijeniti na odjeljcima koji slijede. Na koncu ovog odjeljka treba, ne kao manje važno nego naprotiv, spomenuti dva momenta. Prvi se odnosi na prijeku potrebu napuštanja modela ekonomskog neoliberalizma i postupni razvoj modela društva blagostanja.

Isto takvu transformaciju mora doživjeti postojeći atipični model privređivanja u smjeru daljeg razvoja modela otvorene (izvozne privrede) koji se oslanja na proizvodnju na štednju na investicije i na izvoz.

Drugi se moment odnosi na prijeku (urgentnu) potrebu povećavanja uloge i mjesta znanosti u ostvarivanju naših razvojnih ambicija. Parola da želimo biti društvo znanja mora i u našoj konkretnoj politici dobiti odgovarajući tretman. Svi se slažemo da je u suvremenom svijetu ljudski kapital postao, više nego ikada u našoj povijesti, glavni i središnji čimbenik razvitka. Taj je moment utjecao i na nešto suptilnije političko- ekonomske terminološke podjele ljudskog i fiksnog kapitala. Ne radi se međutim o suptilnosti terminologije, nego o prijeko potrebi da tu suptilnost uvaži i konkretna ekonomska i ukupna politika. To se posebno odnosi na potrebu daleko većeg ulaganja u obrazovanje i znanost. U ovoj fazi razvitka posebno u kontekstu deindustrijalizacije i industrijalizacije posebnu pozornost valja usmjeriti na široki spektar problema koje običavamo staviti pod zajednički nazivnik "Research and Development", dakle "Istraživanje i razvoj".

13. Ekonomska politika za iduće razdoblje

Visoka stopa nezaposlenosti ili niska stopa zaposlenosti, visoki vanjski dug, nizak standard hrvatskih građana, niske i nedovoljne stope gospodarskog rasta, stagnacija plaća i mirovina, vode ka povećanju hrvatske gospodarske i socijalne nesigurnosti.

Na drugoj strani ogromni neiskorišteni proizvodni resursi počevši od neobrađenog zemljišta, neiskorištenih šuma, neiskorištenog mineralnog i rudnog bogatstva, prirodnih ljepota, položajnih uvjeta, infrastrukture, neiskorištenih proizvodnih kapaciteta, a ponajviše visokog broja radno sposobnih, a nezaposlenih ljudi, uvjeti su za puno bolju gospodarsku i socijalnu situaciju.

Zaustavljanje negativnih kretanja i popravljjanje loše gospodarske i socijalne slike jedino se može ostvariti kroz otvaranje proizvodnih radnih mjesta koja zadovoljavaju zahtjeve i poslodavca i radnika, odnosno kroz povećanje domaće proizvodnje. Za ostvarivanje tog cilja nije dovoljna samo želja, nego je potrebna aktivna ekonomska politika, prije svega industrijska politika, koja će dati odgovor na pitanje koje proizvode možemo najefikasnije proizvoditi iz prije navedenih nezaposlenih hrvatskih proizvodnih resursa.

Svaki dodatni novi zaposleni znači jedan doprinos više u mirovinski i zdravstveni sustav, znači jedan porez više u proračun. Na taj način smanjuju se zahtjevi iz mirovinskog i zdravstvenog sustava prema proračunu, čime ovi sustavi i sam proračun postaju stabilniji. Svaki drugačiji pristup ili reforme ovih sustava ne bi značile ništa drugo nego smanjenje prava iz zdravstvenog sustava i smanjenje i ionako malih mirovina. Povećanje domaće proizvodnje, odnosno gospodarski rast je osnova za povećanje mirovina i bolju zdravstvenu zaštitu i više novca za obrazovanje.

Za uspostavljanje mjera za povećanje broja radnih mjesta i povećanje domaće proizvodnje potrebno je od šest do dvanaest mjeseci. Cilj javnih financija je smanjenje proračunskog deficita, ali ne smanjivanjem proračunskih rashoda (oni trebaju ostati isti), nego povećanjem proračunskih prihoda iz povećane domaće proizvodnje. Drugi cilj će biti preusmjerenje rashoda prije svega u korist povećanja subvencija za domaću proizvodnju, obrazovanje, zdravstvo i mirovine.

Zbog toga prioritet hrvatske politike je promjena "atipičnog" modela privređivanja koji stimulira potrošnju, uvoz i zaduživanje u "tipični" model koji stimulira proizvodnju, investicije, izvoz i zapošljavanje. Ta promjena će se postići promjenom redoslijeda ekonomskih politika gdje sada na prvo mjesto dolazi industrijska politika (što i kako proizvoditi), zatim regionalna politika (gdje proizvoditi), financijska politika (kako financirati) i monetarna politika koja za sve prije navedeno treba osigurati dovoljno kvalitetnog novca. Na taj način osigurat će se dugoročan i stabilan rast koji će omogućiti i poboljšanje socijalnih uvjeta života i životnog standarda građana.

Pored prva dva prioriteta, povećanja broja radnih mjesta i poboljšanja socijalnih uvjeta življenja, treći prioritet hrvatske politike u idućem razdoblju je politika ponašanja u Europskoj uniji kojom bi se zaštitili hrvatski nacionalni interesi.

13.1. Industrijska politika

Povećanje domaće proizvodnje u kratkom roku može se postići u sektorima u kojima postoje neiskorišteni resursi, neiskorišteni kapaciteti, za koje postoji infrastruktura i obrazovana i iskusna radna snaga. Neiskorištenim potencijalima pojedine djelatnosti, načinima njihovog iskorištavanja i što sve treba dodatno osigurati za njihovo zaposlenje bavi se industrijska politika. Posebnost industrijske politike u odnosu na fiskalnu i monetarnu (makroekonomsku politiku) je u tome što ona prilagođava svoje instrumente specifičnim problemima svake djelatnosti s jasnim ciljem.

Industrijska politika je u svojoj biti strukturna politika koja iz postojeće strukture gospodarstva nastoji izvući maksimalnu dodanu vrijednost i stvara uvjete za

promjenu strukture gospodarstva za usvajanje proizvodnji s još većom dodanom vrijednošću. Do sada Hrvatska nije imala takvu politiku.

Sastavni dio industrijske politike je politika tehnološkog razvitka, a iz nje se izvodi politika obrazovanja. I tehnologija i obrazovanje su temeljni proizvodni inputi, zbog čega se njihove politike izvode, među ostalim, i iz industrijske politike. Primjena suvremenih tehnologija i obrazovanje za suvremene tehnologije su temelj gospodarskog rasta i društvenog razvoja.

U Hrvatskoj postoje neiskorištene mogućnosti u svim djelatnostima. Povećanjem iskoristivosti tih mogućnosti povećava se domaća proizvodnja i zaposlenost, smanjuje se uvoz i stvaraju se uvjeti za povećanje izvoza. Povećanje tehnološke razine i odgovarajuće obrazovanje povećava efikasnost i konkurentnost domaće industrije.

Efikasnost i konkurentnost se štiti i potiče tržišnim natjecanjem i zaštitom od monopolskog ponašanja. Pod industrijom se podrazumijevaju sve djelatnosti od poljoprivrede i metalne industrije pa sve do turizma i bankarstva.

Temelj industrijske i uspješnosti ukupne politike je znanje - znati kako nešto napraviti. Zbog toga je temeljni faktor razvoja znanje koje se stječe prije svega kroz obrazovanje. Znanje i prirodni resursi su jedini istinski kapital. Iz ovoga proizlazi politički cilj od prvoklasnog nacionalnog interesa: podizanje kvalitete obrazovanja i zaštita okoliša.

Hrvatski društveni i gospodarski razvoj mora se temeljiti na vlastitom znanju. Baziranje gospodarskog rasta i društvenog razvoja na stranim investicijama je iskaz nepovjerenja u vlastiti narod i znak nesposobnosti države i utječe na gubitak samopouzdanja i vjere u vlastitu sposobnost.

Od stranih investicija se obično očekuje kapital, nove tehnologija, nova tržišta, nova organizacija, novi menadžment, itd. U svemu prije navedenom nalazi se isključivo opredmećeno znanje. Zbog toga je jedna od najvažnijih i najvećih politička odluka izbor između stvaranja vlastitog znanja i stranih investicija. Strane su investicije u svakoj zemlji pa tako i u Hrvatskoj nužne, ali ne kao temelj razvoja, nego samo u onim dijelovima gospodarstva i društvenih aktivnosti u kojima se uklapaju u nacionalnu strategiju razvoja. Treba ulagati u vlastiti razvoj, razvijati sebe i tražiti stranog partnera kad je to nužno ili puno isplativije.

Legitiman je interes kapitala veći profit koji se ostvaruje kroz jeftinije resurse i kroz nova tržišta. Ako Hrvatska država ne organizira obrazovanje koje će se opredmetiti u efikasne faktore proizvodnje i hrvatske proizvode za domaće i svjetsko tržišta, onda će Hrvatska postati zemlja jeftinih proizvodnih resursa uključujući i rad, i tržište za proizvode stranog kapitala. Zbog toga politika koja temelji nacionalni razvoj isključivo ili u najvećoj mjeri na stranim investicijama, zalaže se za politiku čiji je cilj dugoročna podrazvijenost Hrvatske i ovisnost o strancima, što je element nestabilnosti i nesigurnosti.

13.2. Politika regionalnog razvitka

Svaka djelatnost odvija se na nekoj lokaciji u nekoj regiji. Politikom regionalnog razvitka u značajnoj mjeri osiguravaju se uvjeti za efikasan razvoj djelatnosti i za ugodan život. Zbog toga su industrijska politika i socijalna politika usko vezane s politikom regionalnog razvitka. Mnoge djelatnosti koje su vezane na prirodne resurse bit će razvijane u istoj regiji. Isto tako djelatnosti koje su se razvijale u prošlosti i za koje postoji fizička i institucionalna infrastruktura i obrazovanje u određenim regijama, najbrže se mogu razvijati na tim područjima. Sve su to elementi lokacijskih uvjeta za pojedinu proizvodnju. U svakoj razvijenoj zemlji je to prepoznatljivo i sve razvijene zemlje na taj način lociraju proizvodnju i grupiraju srodne proizvodnje. Tako nastaju i klasteri. Na taj način smanjuju se troškovi proizvodnje, kao i troškovi institucija, troškovi razvoja novih proizvoda i novih tehnologija.

Politika regionalnog razvoja je usko vezana sa socijalnom i populacijskom politikom. Država je dužna organizirati izgradnju socijalne infrastrukture, fizičke i institucionalne, koja će omogućiti iste uvjete života u različitim dijelovima Hrvatske. Demografske investicije, uz investicije u nove tehnologije, ključne su za buduću razvoj Hrvatske. One sa stoje od ulaganja u populacijsku, obiteljsku i obrazovnu politiku. Demografskim investicijama povećava se natalitet, zadržava se stanovništvo ravnomjerno na cijelom hrvatskom teritoriju, izgrađuju se objekti i institucije za odrastanje, odgoj i obrazovanje mladih. Demografske investicije su nužne i radi ravnomjerne razvijenosti svih dijelova, ali i kao preduvjet daljnjeg razvoja cijele države. Zadržavanje stanovništva ravnomjerno na cijelom teritoriju je od prvoklasnog sigurnosnog značenja.

13.3. Hrvatski ciljevi u Europskoj uniji

Zaštita temeljnih nacionalnih interesa: od očuvanja teritorijalne cjelovitosti, preko demografskog razvoja i stvaranja energetske, prehrambene i financijske neovisnosti do povećanja sigurnosti i stabilnosti, jedan je od prvih hrvatskih ciljeva u Europskoj uniji.

Ostvarivanje hrvatskih gospodarskih i socijalnih ciljeva uz zaštitu hrvatske kulturne baštine treba biti sastavni dio hrvatske politike u EU kao i politika zaštite od negativnih efekata članstva.

Hrvatskoj je mjesto u EU i Hrvatska ulaskom u EU formalno završava tranzicijsko razdoblje. Ekonomske i društvene štete koje su nastale tranzicijskim procesom su veće od koristi iz tog procesa. Ulazimo u EU s vanjskim dugom većim od bruto domaćeg proizvoda i sa manjom vrijednošću imovine u nacionalnom

vlasništvu u odnosu na vrijeme prije tranzicije, s najmanjim radnim kontingentom u odnosu na ukupan broj stanovnika, s nezaposlenošću koja spada među najveće u Europi, s najmanjim udjelom izvoza u BDP-u od svih tranzicijskih zemalja, s iznimno neravnomjernom raspodjelom nacionalnog bogatstva i dohotka, itd.

Od osamostaljenja do današnjih dana Hrvatska nije uspjela izgraditi sustav državnih institucija koje bi na efikasan način rješavale hrvatske probleme i ostvarivale hrvatske ciljeve. Hrvatska nije uspjela napraviti uspješnu tranziciju iz socijalističkog društveno-ekonomskog u demokratsko-tržišni sustav. Sad se nalazi pred istim, ako ne i pred većim, izazovom: prilagodbe sustavu Europske unije. Osamostaljenjem smo se izborili za domovinu, ali tek trebamo izgraditi suvremenu i efikasnu državu.

Hrvatska je uspješno zatvorila sva pregovaračka poglavlja i u najvećoj mjeri uskladila zakonodavstvo s pravnom stečevinom EU. Međutim, gospodarstvo i javni sektor nisu dovoljno pripremljeni za izazove koje pred Hrvatsku stavlja članstvo u EU. Hrvatska nije izradila strategiju i politike svog pozicioniranja i ponašanja u Uniji s ciljem povećavanja pozitivnih efekata članstva i zaštite od negativnih. Sve razvijenije članice Europske unije imaju svoje vlade koje se brinu o tome da najveće koristi od Unije izvuku za vlastitu zemlju. Te zemlje stalno analiziraju sva kretanja u Uniji i ostatku svijeta i skladu s tim prave strategije, vlastite politike i tome prilagođavaju institucije državnog sustava. Ako Hrvatska ne prihvati takav način ponašanja, nitko drugi umjesto nje to neće napraviti, a koristi od Unije će biti puno manje od potencijalno mogućih.

Hrvatska mora slijediti politiku Europske unije, ali mora imati i vlastitu politiku prema Europskoj uniji, ali i kao članica Unije mora imati i vlastitu politiku i prema drugim državama, međunarodnim institucijama i organizacijama. To proizlazi iz zadržanog suvereniteta, ali iz odgovornosti prema vlastitom narodu i državi koja se ne može nikad prenijeti na nadnacionalne institucije.

Hrvatska ima zajedničku, ali ne i istu povijest s Europom. Kroz povijest neki narodi često su bili vladari, a neki narodi češće su bili sluge. Takvi odnosi su na kraju uvijek tragično završavali. U suvremenom svijetu dominacija (stranog) kapitala vjerojatno bi stvorila slične odnose. Kapital bi posjedovale neke zemlje, a druge zemlje bi bile pretvorene u izvor jeftine radne snage. Za stabilan, uravnotežen i dugoročno održivi razvoj Hrvatske nužno je stvaranje hrvatskog kapitala koji će zajedno s radom, u okviru svjetskih standarda, stvarati hrvatske proizvode za svjetsko tržište.

Fondovi Europske unije su značajna pomoć razvoju i povezivanju pojedinih zemalja članica. Njihov značaj za gospodarski rast i društveni razvoj je velik, ali ne toliko velik koliko se to općenito misli. U svakom slučaju dobro je iskoristiti svaki mogući cent iz EU fondova. Međutim, ta sredstva predstavljaju manji dio ukupnih investicija u zemlji. Razvoj Hrvatske će dominantno odrediti struktura ukupnih investicija a ne sredstva iz EU fondova. Strukturu investicija određuje politika.

Zbog toga ako Hrvatska bude imala lošu politiku, onda ni sredstva iz EU fondova neće biti od velike koristi za razvoj Hrvatske. S dobrom politikom Hrvatska bi se, na temelju domaćih investicija, vrlo dobro razvijala i slučaju da nema EU fondova.

LITERATURA

1. Akhavan, Payam (General Editor), Robert Howse (Contributing Editor), (1995.), *Yugoslavia the Former and Future: Reflections by Scholars from the Region*. Washington, Geneva: The Brookings Institution and The UN Research Institute for Social Development.
2. Anušić, Z. Rohatinski, Ž. Šonje, V. (Eds. et al.) (1995.), *Put u nisku inflaciju: Hrvatska 1993.-1994.*, Zagreb: Vlada Republike Hrvatske.
3. Astrov, Vasily, Mario Holzner, Kazimierz Laski, Leon Podkaminer et al. (2010.), Current Analyses and Forecasts (6) July 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Will Exports Prevail over Austerity?
4. Baletić, Zvonimir, (2009.), „Krizna i antikrizna politika“, u knjizi *Krizna i okviri ekonomske politike*, Zbornik radova, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.
5. Bogomolov, Oleg, (2010.), „Pouka globalne krize“, *Ekonomski pregled*, (61), 5-6: 335-353.
6. Gligorov, Kiro, (2006.), *Sve jugoslavenske privredne reforme*, Skopje, Kultura.
7. Gligorov, Vladimir, (2007.), “Transition, Integration and Development in Southeast Europe”, *Ekonomski pregled* (58), 5-6: 259-304.
8. Gligorov, Vladimir, Petar Havlik, Michael Landesmann, Joseph Pöschl, Sándor Richter et al., Current Analyses and Forecasts (5) February 2010. Economic Prospects for Central, East and Southeast Europe, Crisis is Over, but Problems Loom Ahead, WIIW The Vienna Institute for International Economic Studies.
9. Horvat, B., (1984.), *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb i Ljubljana, ČGP Delo, OOUR Globus (s engleskog preveli Dubravko Mihaljek i Mia Mikić).
10. Jurčić, Ljubo, (2005.), “Ekonomski razvitak, investicije, fiksni kapital i ekonomija i politika tranzicija”, *Ekonomski pregled*, (56), 5-6:347-373.
11. Jurčić, Ljubo, (2011.), “Država blagostanja” MadeIn, ožujak, 2011.
12. Kolodko, Grzegorz, (1998.), “Economic Neoliberalism Became Almost Irrelevant”, *Transition*, (9) br.3, Washington, World Bank.

13. Marendić, Božo (ed. et al.), (1992.), "Konceptija i strategija ekonomskog razvoja Republike Hrvatske", *Privredna kretanja i ekonomska politika*, br. 10.
14. Mesarić, Milan, (2010.), „Kruži li bauk socijalizma ponovo Europom i svijetom? Je li socijalizam poželjna i realna alternativa neoliberalnom socijalizmu?“ *Ekonomski pregled* (61), 5-6: 354-404.
15. Mesarić, M., (2008.), *XXI. stoljeće, Doba sudbonosnih promjena*, Zagreb.
16. Nikić, Gorazd, (2004.), "Gospodarski aspekti pristupa Hrvatske Europskoj uniji", *Ekonomski pregled* (55), 3-4: 197-226.
17. Nikić, Gorazd, (2003.), *Tranzicija u Hrvatskoj i deset godina stabilizacije tečaja i cijena*. Ekonomski institut, Zagreb.
18. Radošević, D. i S. Zdunić, (2007.), "Hrvatska tranzicijska konvergencija", *Ekonomski pregled* (58), 12: 769-803.
19. Rohatinski, Željko i Vojnić Dragomir (ed. et al.), (1991.-1994.), *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Hrvatske*. Ekonomski institut Zagreb.
20. Stipetić, Vladimir, (2005.), "Laissez-faire kao ekonomska politika (prilog razmatranju hrvatske gospodarske politike u minulih 25 godina)". U: *Ekonomska politika Hrvatske*.
21. Švaljek, Sandra, (ed. et al.), (2004.), *65th Anniversary Conference of the Institute of Economics Zagreb*, Zagreb, Ekonomski institut.
22. Teodorović, Ivan, (ed. et al.), (2004.), *Hrvatska na putu u Europsku uniju*, Ekonomski institut, Zagreb.
23. Teodorović, I., Lovrinčević, Ž. Mikulić, D. Nušinić, M., and Zdunić S. (Eds.) *The Croatian Economic Development – Transition Towards the Market Economy*. Zagreb: The Institute of Economics (Research papers on the occasion of 80th anniversary of life and 55 years research of professor emeritus Dragomir Vojnić).
24. Veselica, V., (2007.), *Globalizacija i nova ekonomija*, Samobor, Dom i svijet, Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko društvo ekonomista, Inženjerski biro, Zavod za poslovna istraživanja.
25. Veselica, Vladimir i Dragomir Vojnić, (2008.), „Quo vadis Croatia? Od "Hrvatskog glavničara" do "Globalizacije i Nove ekonomije". Hrvatska na putu u Europsku uniju“, *Ekonomski pregled*, 59 (12) 741-809.
26. Vojnić, D., (1989.), "Sistem proširene reprodukcije u svjetlu ustavnih promjena", U: *Aktuelni problemi sistema proširene reprodukcije u Jugoslaviji*, Kragujevac: Institut za ekonomska istraživanja i Ekonomski fakultet u Kragujevcu, str. 5-16. (uvodno izlaganje na istoimenom znanstvenom skupu održanom 28.i 29.10.1988. u Kragujevcu).
27. Vojnić, D., (1993.), "Rasprava na Okruglom stolu Srbi i Hrvati", *Erasmus*, br. 5, str. 38-41.

28. Vojnić, D., (2010.), “Krizna suvremenog kapitalizma (s posebnim osvrtom na krizu realnoga socijalizma i samoupravnoga socijalizma)” *Ekonomski pregled*, (61), 5-6:293-316.
29. Vojnić, D., ed. et al., (1968.-1990.), *Aktualni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije*, Zagreb, Ekonomski institut i Informator.
30. Vojnić, D., (1993.), *Ekonomija i politika tranzicije*, Zagreb: Ekonomski institut.
31. Vojnić, D., (2004.), “Tržište: prokletstvo ili spasenje”, *Ekonomski pregled*, (55), 9-10: 681- 726.
32. Vojnić, Dragomir, (2008.), „Ob ekonomičeskih preobrazovanijih v Jugoslavii vo utoroi polovine XX veka“, *Novaja i novejšaja istoria*, br. 2, Rasijskaja akademija nauk, Moskva.
33. Vojnić, D., (1995.), “The Croatian Economy in Transition”. In: Saunders, Christopher T. (Ed.), *Eastern Europe in Crisis and the Way Out*. Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp. 490-510.
34. Lang, R. and Vojnić, D. (1993.), “Privatisation, Market Structure and Competition: A Progress Report on Croatia”. In: Saunders, Christopher T. (Ed.), *The Role of Competition in Economic Transition*. Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp. 101-123.
35. Lang, R. and Vojnić, D. (1987.), “Long-term Programme for Economic Stabilisation and the Industrial Structure of Yugoslavia”, In: Saunders, Christopher T. (Ed.), *Industrial Policies and Structural Change*, Macmillan in Association with the WIIW, London and Vienna, pp. 205-214.
36. Vojnić, D. (2001.), “Countries in Transition at the Beginning of the 21st Century - Transition, Integration, Globalization and Controversies of Market”, In: Goić, S. (Managing Ed.) *Fourth International Conference on Enterprise in Transition*. Ekonomski fakultet , Sveučilište u Splitu, str. 5-32.
37. The World Bank (2001.), *Attacking Poverty – World Development Report 2000/2001*, Washington.
38. Zdunić, Stjepan (2003.), “Relativne cijene, tečaj i konkurentnost hrvatskog gospodarstva”, *Ekonomski pregled*, (54), 11-12.
39. Zdunić, Stjepan (2004.), “Relativne cijene i izvori rasta – komparativna analiza”, U: *Ekonomska politika Hrvatske u 2005. – XII. tradicionalno savjetovanje HDE u Opatiji*, Zagreb, Inženjerski biro.
40. Zdunić, Stjepan, (ed. et al.), (1991). *Privatizacija u politici gospodarskog razvoja Hrvatske*, Ekonomski institut, Zagreb.
41. Zdunić, Stjepan (2004.), „Krizna i antikrizna politika“, u knjizi *Krizna i okviri ekonomske politike*, Zbornik radova, Razred za društvene znanosti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatski institut za financije i računovodstvo, Zagreb, srpanj 2009.